

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

«РОЗВИТОК СЕНСОРНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ
ЗАСОБОМ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР»

Виконала: Будьонна А. В.
магістрант спеціальності
012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта
Допущено до захисту
" ____ " _____ 2022_р.

Науковий керівник:

к. п. н.,
доцент Т.В. Мареева

Завідувач кафедри

_____ Л.П. Загородня

Дата захисту: «24» грудня 2022_р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

Глухів – 2022р.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні аспекти розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку.....	7
1.1. Сутність сенсорних здібностей та сенсорного розвитку дітей раннього віку	7
1.2. Особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку: види сенсорних відчуттів і приклади найпростіших ігрових вправ	15
1.3. Формування та розвиток сенсорних здібностей у дітей раннього віку засобами дидактичних ігор	27
1.4. Організація сенсорного розвитку дітей раннього віку.....	34
Висновки до розділу 1	39
Розділ 2. Експериментальне дослідження розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор.....	41
2.1. Аналіз та оцінка розвитку сенсорних здібностей у дітей раннього віку..	41
2.2. Розроблення системи роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор.....	50
Висновки до розділу 2	63
Загальні висновки.....	65
Список використаних джерел.....	67
Додатки.....	71

Вступ

Сучасний стан розвитку дошкільної освіти у нашій державі характеризується пошуком і вивченням новітніх підходів у педагогічній теорії та практиці. Низка документів, таких як Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття, Базовий компонент дошкільної освіти [4] та інші чітко зазначають, що особливої уваги потребує розвиток дитини як особистості, що формується, освоєння нею усього розмаїття досягнень суспільства та набуття здатності використовувати знання, уміння та навички у самостійній пізнавальній і творчій діяльності.

Науковці минулого (О. Запорожець, М. Монтесорі [37, 38], Ф. Фребель [16] та ін.) та сучасності (Л. Артемова, І. Барбашова [5], Г. Беленька, В. Кошель [24], Ю. Малікова [27, 28], А. Сазонова [33] та ін.) вказують, що сенсорне виховання є одним з провідних завдань дошкільного виховання. Адже рівень розвитку сенсорних здібностей дитини впливає на успішність її подальшої соціалізації й навчання. Раннє дитинство є найбільш сприятливим для розвитку діяльності органів чуттів, що забезпечують повноцінні й різнобічні уявлення малюка про довкілля. У розвитку сприймання дослідники одним із провідних чинників визначають засвоєння і використання системи сенсорних еталонів (колір, форма, величина). Серед низки засобів сенсорного виховання дітей раннього віку психологи і педагоги визначають гру як найбільш сприятливу діяльність для розвитку органів чуття та формування перцептивних дій (дій обстеження). Крім того, дослідниками доведено, що сенсорне виховання є обов'язковим складником розвитку дитини, який потребує усвідомлених дій з боку педагогів, що підтверджується наявністю методичних та практичних розробок і напрацювань (Л. Артемова, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, А. Сазонова).

Значущість окресленої проблеми спонукали нас до обрання теми дослідження «**Розвиток сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор**».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність системи роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор.

Об'єкт дослідження: сенсорний розвиток дітей раннього віку.

Предмет дослідження: система роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор.

Гіпотеза: розвиток сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор відбуватиметься ефективніше за таких умов: 1) систематичне проведення з дітьми організованих ігор-занять та дидактичних ігор у повсякденному житті; 2) урізноманітнення посібників, що використовуються під час дидактичних ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей у дітей; 3) залучення батьків у процес розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку.

Завдання дослідження:

1) Проаналізувати стан розробленості проблеми розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор у психолого-педагогічній літературі.

2) Визначити критерії, показники та рівні розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку.

3) Розробити систему роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор.

4) Визначити педагогічні умови, що забезпечуватимуть ефективність реалізації системи роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань і досягнення мети дослідження нами використано комплекс методів:

– теоретичні аналіз, синтез психолого-педагогічної літератури, а також індукція, дедукція – для вивчення поглядів на досліджувану проблему, розроблення системи роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор; узагальнення – для опрацювання отриманих результатів дослідження та формулювання висновків;

– емпіричні: педагогічний експеримент – для перевірки ефективності розробленої системи роботи; спостереження за дітьми раннього віку, діагностичні ігри з ними, анкетування батьків вихованців, аналіз педагогічної документації для збору фактичного матеріалу;

– методи математичної статистики для оброблення інформації, кількісного та якісного аналізу емпіричних даних,; побудова таблиць, діаграм – для узагальнення та унаочнення інформації.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних учених (М. Монтесорі, Ж. Декролі, Ф. Фребель, Й. Песталоцці, Л. Артемова, В. Котирло та ін.), що розкривають особливості сенсорного розвитку дітей раннього і дошкільного віку.

База дослідження: дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі дошкільного відділення Сумської початкової школи Сумської міської ради. Експериментальним дослідженням було охоплено 40 дітей 3-го року життя.

Наукова новизна дослідження: обґрунтовано критерії, показники і рівні розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку; розроблено та обґрунтовано систему роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор, визначено педагогічні умови її реалізації.

Практичне значення одержаних результатів визначають: система роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор та педагогічні умови її реалізації; методика визначення рівнів розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку. Розроблена система роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор і педагогічні умови її реалізації можуть бути використані у педагогічній практиці роботи закладів дошкільної освіти, освітньому процесі педагогічних коледжів та закладів вищої освіти, у післядипломній підготовці та перепідготовці педагогічних кадрів.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів та висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Розділ 1. Теоретичні аспекти розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку

1.1. Сутність сенсорних здібностей та сенсорного розвитку дітей раннього віку

Проблема розвитку сенсорних здібностей дітей завжди цікавила як психологів, так і педагогів. Науковці з різних країн світу досліджували як основні поняття, так і зміст, завдання, а також форми та методи, за допомогою яких можна розвивати сенсорні здібності у дітей.

Проаналізуємо сутність понять «сенсорні здібності» та «сенсорний розвиток дітей раннього віку».

Розвиток дітей раннього віку – це розвиток фізичних і творчих здібностей, а також емоційної сфери малюка. Перші три роки життя дитини – унікальний період для того, щоб закласти міцну основу для подальшого її розвитку. Саме в цей період у малюка бурхливо розвиваються клітини мозку. Вченими доведено, що протягом перших шести місяців життя мозок немовляти досягає свого розвитку на 50%, до трьох років – структура мозку вже сформована на 70-80%. У перші шість років життя дитина отримує інформації більше, ніж за весь подальший період свого розвитку. Саме у ці роки малюк з легкістю засвоює інформацію та реалізує свої здібності [20].

Сенсорні здібності – це функціональні можливості організму, які забезпечують відчуття і сприймання людиною навколишнього світу і самої себе. Основним у формуванні сенсорних здібностей дітей є навчання їх узагальненим способам обстеження предметів, перенесення засвоєних способів дій в нові умови та на нові предмети. Саме це дає можливість дітям самостійно орієнтуватися в різноманітних властивостях нових предметів. У розвитку сенсорних здібностей важливе місце належить засвоєнню сенсорних еталонів [20].

Сенсорні еталони – загальноприйняті зразки зовнішніх властивостей предметів. У якості сенсорних еталонів кольору виступають сім кольорів спектру та їх відтінки за насиченістю, у якості еталонів форми – геометричні фігури, величини – метрична система мір тощо. Засвоєння сенсорних еталонів є тривалим і складним процесом, який не обмежується періодом дошкільного дитинства. Засвоїти сенсорний еталон зовсім не означає навчитися правильно називати ту чи іншу властивість об'єкта. Засвоєння сенсорних еталонів – це адекватне використання їх як одиниць вимірювання під час оцінки властивостей об'єктів. Необхідно мати чітке уявлення про різновид кожної властивості та вміти користуватися такими уявленнями для аналізу й виокремлення властивостей різноманітних предметів у різних ситуаціях.

Уявлення – чуттєвий образ предмета, який у цю мить не сприймається, але був сприйнятий раніше у тій чи іншій формі. На підставі таких уявлень людина може описувати властивості предмета, відсутнього у цю хвилину.

Сприймання – цілісне відображення матеріального предмета чи явища, що безпосередньо діє на органи чуттів. Дитина сприймає такі властивості предметів довкілля як форма, колір, величина, а також визначає їх на смак. Розвиток сенсорного сприймання саме в ранньому віці впливає на розвиток мислення, мовлення, подальше естетичне сприймання навколишнього світу, уяву, та, як наслідок, на творчі здібності дитини. Лише відчуваючи, помічаючи відтінки кольорів або звуків, дитина здатна по-справжньому насолодитися красою музичного чи художнього твору.

Відчуття – це відображення властивостей предметів, які безпосередньо діють на органи зору, слуху, дотику [20].

Сенсорні здібності, сенсорні еталони, уявлення, сприйняття та відчуття у сукупності становлять сенсорний розвиток дитини.

Сенсорний (лат. *sensorum* – орган чуттів) розвиток дитини – це розвиток її відчуттів та сприймань, формування загальних і конкретних уявлень про зовнішні ознаки і властивості предметів: їх колір, форму, величину, розміщення у просторі, а також запах, смак. Рівень сенсорного розвитку

дитини значною мірою впливає на успішність її розумового, естетичного виховання, а також на стан сформованості навчальних умінь і навичок [32].

Сенсорний розвиток є фундаментом для розумового розвитку дитини. Багато видатних зарубіжних і вітчизняних педагогів та психологів займалися вивченням сутності проблеми сенсорного розвитку.

Італійська педагогиня М. Монтесорі (1870-1952) розглядала сенсорний розвиток як важливу складову частину і основу формування особистості: без розвинутих органів чуття не може бути інтелекту і вихованої людини. Чуттєве сприймання є основою розумового і морального життя. Метод М. Монтесорі не просто вказує дитині на якості предметів і явищ навколишнього світу, а дає можливість самостійно набувати знання і відкривати свій внутрішній світ, що значно важливіше, ніж повідомлення з боку дорослих [37].

На думку М. Монтесорі, розумовий та фізичний розвиток дитини починається з моменту її народження. Найбільш інтенсивно цей процес відбувається в перші три роки життя, коли формується розум і фізичні навички. У цей період малюк має особливу психіку: він володіє «вбираючим мисленням», за допомогою якого несвідомо накопичує враження оточуючого світу, вчиться розпізнавати об'єкти і робити висновки, засвоює стосунки, мову, рухи, поведінку [17].

Враховуючи особливості психічного та фізичного розвитку дітей із порушенням інтелекту, М. Монтесорі розробила систему виховання, в якій приділила увагу сенсомоторному розвитку, оскільки він є основою для розвитку мислення, а також ввела поняття «сенсорна культура». На думку педагога, сприймання за допомогою органів чуття складає основу розумового, а з часом – і морального життя, і є необхідною умовою раннього розвитку дитини: «виховання відчуттів може бути фундаментом, на якому дитина зможе побудувати ясний і сильний дух» [18]

Працюючи з дітьми, М. Монтесорі помітила, що вони здатні навчатися і здобувати інформацію з навколишнього світу без зусиль і несвідомо. Педагог вважала, що дитина має підсвідоме прагнення до творення, вона вбирає

враження не тільки розумом, але й своїм життям. Після тривалих спостережень М. Монтезорі дійшла висновку, що всі діти, без виключення, вміють «вбирати» культуру. Тим самим вона розвінчала думку психологів того часу, які вважали, що це можуть робити тільки діти з особливими здібностями.

Педагог зазначала, що діти вбирають інформацію із навколишнього світу, тому особливого значення в процесі сенсорного виховання і розвитку набуває предметне та соціальне середовище, що оточує дитину. І саме це середовище має бути привабливим, цікавим, таким, в якому б дитина знайшла все необхідне й корисне для свого розвитку. Оточуюче середовище має допомогти маленькій людині отримати різноманітні сенсорні уявлення, сприяти формуванню правильного мовлення, емоційних реакцій, соціальної поведінки. І те, що засвоїла, увібрала в себе дитина, формує, в майбутньому, її особистість.

На думку М. Монтезорі, розум дитини відрізняється від розуму дорослого. На відміну від дорослих діти раннього віку неусвідомлено, без задалегідь поставленої мети, «вбирають» у себе культуру оточуючого середовища. Прикладом цього може бути порівняння оволодіння дитиною й дорослим мовленням. Для дитини оволодіння мовленням не викликає труднощів: вона засвоює конструкцію мови без труднощів, не замислюючись над цим. Дорослій же людині для оволодіння мовою потрібна зовсім інша форма розумових здібностей для досягнення чогось нового. Доросла людина засвоїти нові знання може тільки працею: «можна сказати, що якщо ми, дорослі, набуваємо знання за допомогою нашого розуму, то дитина вбирає їх засобами свого психічного життя» [38].

За допомогою того, що дитину оточує, вона створює свою власну «розумову плоть». Цей процес М. Монтезорі назвала «абсорбуючим (всотуючим) розумом» та зазначила, що «немає нічого важливішого цієї всотуючої властивості дитячої психіки, яка формує людину і пристосовує її до будь-яких соціальних умов, до будь-якого клімату, до будь-якої країни» [37]. Дитина володіє абсорбуючим сприйманням усього, що знаходиться навколо

неї. Завдяки спостереженню та засвоєнню знань про оточуюче середовище можлива її адаптація до нього.

На думку М. Монтессорі, володіючи таким неусвідомленим типом розумової діяльності, дитина робить значні успіхи в пізнанні довкілля: «дитина володіє настільки сильним сприйманням, що навколишні предмети, речі пробуджують в ній інтерес і ентузіазм, які пронизують все людське життя» [17].

Отже, М. Монтессорі зробила висновок, що дитячий розум може «вбирати» знання і має здатність до самонавчання. Становлення людини починається, передусім, із розвитку розуму, все інше буде розвиватися за ходом розвитку психіки, яка формує якість особистості. Відкриття в дитини «всотуючого розуму» стало революційним у системі виховання на той час. Дитина, як зазначала педагог, володіє величезною творчою енергією, яка належить неусвідомленому розуму; однак, саме такий розум має стати засобом роботи й досвіду, набутому в процесі пізнання оточуючого середовища.

Таким чином, сенсорний розвиток дитини, за М. Монтессорі, є важливим складником формування особистості та залежить від її внутрішніх життєвих імпульсів, з одного боку, та впливу оточуючого середовища, з іншого. Дитина в процесі свого розвитку сама будує себе, виробляє важливі людські функції у процесі діяльності та взаємодії з оточуючим середовищем. Маленька людина, розвиваючись, виконує подвійне завдання: завдання росту та самотворення. Вона володіє «всотуючим» розумом, на який необхідно зважати в процесі навчання та виховання.

Система сенсорного виховання М. Монтессорі включає також і поняття «сенсорна культура дитини». Матеріал, розроблений педагогом, побудований так, щоб розвивати окремі сфери відчуттів, вчити слухати тишу і звуки, розрізняти кольори, форму, вагу та інше.

Видатні зарубіжні вчені О. Декролі, Ф. Фребель [16] справедливо вважали, що сенсорний розвиток дитини спрямований на формування повноцінного сприймання навколишньої дійсності, пізнання світу. Першим

ступенем сенсорного розвитку, на їх думку, є чуттєвий досвід. Успішність розумового, фізичного, естетичного виховання в значній мірі залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, тобто від того, наскільки абсолютно дитина чує, бачить, відчуває довкілля.

Думки про те, що дитина з моменту народження перебуває у взаємодії і під безпосереднім впливом оточуючого середовища, дотримувався також Л. Виготський [20]. Він дотримувався позиції, що середовище визначає розвиток дитини, у процесі якого відбуваються не тільки кількісні зміни, а й утворюються нові властивості та якості особистості.

Дитина у своєму житті стикається з розмаїттям форм, фарб та інших властивостей предметів та об'єктів навколо, зокрема іграшок і предметів домашнього ужитку. Малюка оточує природа з усіма її сенсорними ознаками – різнобарв'ям, запахами, шумами. Дитина в процесі свого розвитку ознайомлюється і з творами мистецтва – музикою, живописом, скульптурою, літературою і, певним чином, сприймає їх. Однак, якщо таке знайомство відбувається стихійно, без розумного керівництва з боку дорослих, воно почасти виявляється поверховим та неповноцінним.

Сенсорний розвиток є необхідним для людини, щоб оволодіти будь-якою практичною діяльністю. Зі вступом дитини до школи він не втрачає свого значення, і продовжує відігравати важливу роль у житті дорослої людини. Сенсорний розвиток здійснюється функціонуванням системи аналізаторів, яка забезпечує багатовимірний зв'язок з оточуючим світом та сприяє життєвій активності людини. Під час сенсорного розвитку відбувається становлення логічного пізнання, котре сприяє накопиченню нових чуттєвих відомостей та включенню їх у раніше створену систему знань і досвіду особистості. Рівень сенсорного розвитку дитини напряму впливає на кількість об'єктів і явищ, які вона може сприйняти. Якщо в дитини достатньою мірою розвинене мислення, то вона здатна шукати, знаходити, аналізувати й інтерпретувати значний масив інформації про світ і себе. Тобто, під поняттям «сенсорний розвиток» науковці розуміють психофізіологічний процес, що відбувається під час

послідовного накопичення інформації про якості й властивості предметів, явищ природи та відношень між ними.

У працях А. Богуш, Н. Лисенко, Л. Кривоніс, Г. Домана [10], Н. Грами [11] та ін. висвітлено різні напрями пізнавального, зокрема й сенсорного розвитку дітей раннього віку

Діяльність вченого-нейрохірурга Г. Домана була пов'язана з сенсорним розвитком дітей від народження до 4 років. Він виділяв такі основні параметри сенсорного розвитку дитини раннього віку:

- рухові навички (ходьба);
- мовні навички (спілкування);
- мануальні навички (письмо);
- візуальні навички (читання і спостереження);
- слухові навички (слухання і розуміння);
- тактильні навички (відчуття і розуміння) [10, с. 20].

Також Г. Доман довів найважливіший закон про те, що мозок росте і розвивається тоді, коли працює. Дослідник виокремлював три основні види сенсорних здібностей, а саме:

- зір, завдяки якому ми можемо читати письмо, сприймати, розрізняти і розуміти символи, візуальну мову, засновану на певних правилах;
- слух, завдяки якому ми можемо розуміти мовленнєві і немовленнєві звуки;
- чуттєвість, завдяки якій ми здатні ідентифікувати об'єкти, не користуючись при цьому зором, смаком або запахом [10, с. 53].

Дослідженнями Г. Домана було охоплено дітей віком від десяти хвилин від народження до поступового дорослішання у різних ситуаціях, дітей з міста і з сільської місцевості, дітей різних національностей і континентів, більше ніж як із 100 країн світу.

Розвиток сенсорних здібностей має важливе значення саме у ранньому дитинстві, оскільки:

- є фундаментом для інтелектуального розвитку дитини;

- упорядковує враження дитини від спілкування із зовнішнім світом;
- стимулює розвиток спостережливості та уваги;
- стає базою для розвитку фантазії і уяви;
- формує сенсорні еталони;
- дозволяє розширити словниковий запас;
- впливає на рівень розвитку слухової, зорової, образної пам'яті;
- готує малюка до взаємодії з реальним світом.

Сенсорний розвиток людини відбувається протягом її усього життя, однак раннє дитинство є тим періодом, коли малюк пізнає навколишній світ швидкими темпами й нагромаджує та засвоює соціальний сенсорний досвід.

За своєю суттю, сенсорний розвиток є розвитком процесів сприймання та уявлень дитини про предмети й явища навколишнього світу. Успіх фізичного, розумового, естетичного виховання дітей прямо пропорційний рівневі їх сенсорного розвитку, тобто тому наскільки досконало дитина чує, бачить, відчуває довкілля. Чим меншою є дитиною, тим вагоміший у її житті чуттєвий досвід. Сенсорний розвиток є невід'ємним складником естетичного розвитку людини: якщо досвід її сенсорного розвитку невеликий, це негативно впливає на розвиток її уяви.

Таким чином, проведений аналіз щодо трактування сутності сенсорних здібностей і сенсорного розвитку зарубіжними та вітчизняними науковцями, дозволяє зробити наступні висновки.

Сенсорні здібності є функціональними можливостями організму, які забезпечують відчуття та сприймання дитиною навколишнього світу і самого себе. Сенсорний розвиток дитини складається із сенсорних здібностей, сенсорних еталонів, уявлень, сприймань та відчуттів.

Сенсорний розвиток – це процес формування особистості та набуття знань, що сприяє розвитку сенсорних здібностей, відчуттів, сприймання, оволодіння системою відповідних еталонів, уявлень про зовнішні властивості предметів: їхню форму, колір, величину, розташування у просторі, а також

запах, смак тощо. Сенсорний розвиток є частиною естетичного розвитку та сприяє інтелектуальному розвитку дитини.

Значення розвитку сенсорних здібностей та сенсорного розвитку дитини у її майбутньому житті ставить перед педагогами необхідність використання найбільш ефективних методів сенсорного виховання.

1.2. Особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку: види сенсорних відчуттів і приклади найпростіших ігрових вправ

Ранній вік – період життя дитини від народження до 3 років. Для цього періоду життя дітей характерний швидкий темп фізичного і психічного розвитку, обумовлений інтенсивним дозріванням органів і систем, особливо нервової системи, вдосконаленням їх функцій у результаті дозрівання, а також взаємодії організму з навколишнім середовищем при визначальному впливі умов життя і виховання.

Кожен віковий етап розвитку дитини характеризується найбільшою чутливістю до певних впливів. Чим менша дитина, тим більшим є значення в її житті чуттєвого досвіду. У ранньому дитинстві, протягом 0-3 років, ознайомлення з якостями і властивостями предметів відіграє провідну роль. Пояснюється це тим, що ранній вік є чутливим для сенсорного розвитку дітей. Без нього неможливо нормально сформувати розумові здібності дитини. Відтак цей період є важливим для удосконалення діяльності органів чуттів, накопичення системи уявлень про довкілля, початкового розпізнавання й розвитку творчих здібностей дитини.

Сенсорний розвиток передбачає формування уявлень про якості й властивості предметів: їх колір, форму, величину, розміщення в просторі, смаки, запахи тощо. Коли малюк вперше зустрічається з різноманітними формами, барвами і подіями, що його оточують (а це відбувається практично з перших днів його життя), важливо не прогавити цей час і допомогти йому увійти в цей світ

та освоїтися в ньому. Це є провідними цілями сенсорного виховання дитини, що постає як планомірне, послідовне її ознайомлення із сенсорною культурою. Безумовно, дитина, так чи інакше, пізнає світ таким, яким він є, навіть без допомоги батьків, проте ці знання, без грамотно організованого сенсорного розвитку, можуть виявитися помилковими або поверховими й неповними.

Згідно із поглядами вчених, сенсорний розвиток є фундаментом для загального розумового розвитку малюка, з одного боку, а з іншого – має цілком самостійне значення, як спосіб розвитку у дітей відчуттів, сприймань і уявлень. Саме ранній вік, як вже вказувалося, є найбільш сприятливим для накопичення та систематизації уявлень про довкілля та вдосконалення діяльності органів чуттів дитини.

Сенсорні відчуття науковці класифікують на:

- візуальні (зорові): дитина бачить контраст світла і темряви, розрізняє кольори та відтінки, величини і форми предметів, їх кількість і розміщення у просторі;
- дотикові: дитина за допомогою дотиків відчуває, обмацує різні за фактурою матеріали, поверхні різних за розміром і формою предметів, може гладити тварин, обіймати близьких їй людей;
- нюхові: дитина вдихає і розрізняє різноманітні запахи з оточуючого світу;
- слухові: дитина чує та розрізняє різноманітні звуки – музику, звуки природи, шуми міста, мовлення людей тощо;
- смакові: дитина пробує і розрізняє на смак різноманітні продукти харчування та страви.

Саме за допомогою відчуттів у дитини формуються уявлення щодо розмірів, форм, кольорів, звуків, смаків, запахів.

Слід зауважити, що перший місяць життя дитини дуже важливий, адже саме в цей період починають повноцінно функціонувати всі п'ять сенсорних систем людини – слух, зір, нюх, дотик і смак. Надалі дитина активно

використовує механізми сенсорного сприймання картини світу за допомогою пам'яті, уяви, здатності логічно мислити.

Основними завданнями сенсорного розвитку дітей раннього віку є:

- формування здатності повноцінно сприймати предмети довкілля;
- навчання виділяти ознаки предметів – колір, форму, величину;
- накопичення уявлень про співвідношення двох предметів за величиною, формою, кольором;
- набуття навичок самостійного застосування системи еталонів і правильного реагування на перцептивні процеси;
- виховання самостійності.

Розвиваючі сенсорні здібності дитини, дорослі повинні враховувати її вікові особливості. За нормального розвитку діти до шести місяців, як правило, спостерігають за переміщенням предметів, роблять хапальні рухи, проявляють інтерес до яскравих іграшок і гучних звуків. Згодом малюк починає цікавитися запахами і смаками, і від року до трьох – засвоює основні знання про ознаки оточуючих його речей. Саме в цьому віці у нього формуються поняття про форми, кольори, величини, смаки і запахи. На четвертому році життя відбувається засвоєння головних уявлень про ознаки предметів, а також закріплення сенсорних еталонів, що є початком становлення аналітичного сприймання предметів і подій, які оточують дитину.

Сенсорний розвиток є процесом засвоєння соціального досвіду, оволодіння системою еталонів. Існують такі загальноприйняті сенсорні еталони – зразки якостей предметів:

- еталони кольору – кольори спектра та їх відтінки;
- еталони форми – геометричні фігури;
- еталони величини – метрична система мір та інші.

Психологи виокремлюють такі періоди засвоєння сенсорних еталонів дітьми:

- перед-еталонний період (триває від народження до початку 3-го року життя): дитина сприймає та відображає окремі особливості предметів довкілля, переважно суттєві й важливі для їх безпосереднього використання;
- період предметних еталонів (охоплює вік до 5-ти років): дитина зіставляє з певними предметами образи їх якостей і властивостей;
- набуття якостями предметів еталонного значення (вік від 5-ти): дитина здатна співвідносити якості предметів із загальноприйнятими еталонами (м'яч круглий, склянка скляна тощо) [20].

Розвиток сприймання еталонів відбувається в процесі різноманітної діяльності, кожен вид якої забезпечує певний сенсорний розвиток.

Сенсорними еталонами для дітей раннього віку прийнято вважати:

- дев'ять основних кольорів спектра;
- геометричні форми: квадрат, трикутник, прямокутник, круг, овал;
- три величини предмета: великий, середній, маленький;
- музичні ноти, звуки рідної мови;
- чотири смаки (солодкий, гіркий, солоний, кислий);
- два температурних значення (тепло, холодно);
- п'ять типів запаху (солодкий, гіркий, свіжий, легкий, важкий).

Засвоєння сенсорних еталонів є досить складним і тривалим процесом. Навчитися правильно називати ту чи іншу властивість об'єкта, ще не означає, що сенсорний еталон засвоєний. Необхідно мати чітке уявлення про різновиди властивостей предметів та вміти користуватися сенсорними уявленнями для аналізу й виокремлення властивостей різних предметів у різноманітних ситуаціях. Інакше кажучи, засвоєння сенсорних еталонів – це адекватне використання їх як одиниць вимірювання під час оцінки якостей і властивостей об'єктів.

Провідним в сенсорному розвитку дітей раннього віку є сприймання предметів. Дитина ще не володіє мовленням достатньою мірою, тому основними засобами вираження думки і почуттів є безпосередні дії. Дієве

знайомство з предметами, їх властивостями призводить до виникнення сприймання.

Опанування дитиною сенсорних дій поєднується з різноманітною діяльністю, що забезпечує життєву придатність сенсорних знань і вмінь. У процесі дій із предметами дитина вчиться розрізняти їхню форму. Тому перші ігри та вправи малюка повинні ґрунтуватися на практичних діях.

Німецький педагог Ф. Фребель, який усе своє життя присвятив вивченню системи дошкільної освіти, стверджував, що дитині від природи даровані можливості пізнавати, творити й надихатися навколишнім світом. Усе це малеча робить найкращим для неї способом – граючи [12]. Педагог розробив дидактичний матеріал для дітей – це певні предмети під назвою «дари» для дитячих ігор, які мали сприяти сенсорному розвитку та самовдосконаленню дітей. До «дарів» Ф.Фребеля належать такі предмети та набори для дітей (Додаток А): різнобарвні вовняні м'ячики (для дітей віком 2-3 місяці); фігури – 2 куби, 1 циліндр, 1 сфера (для дітей від 2 років); кубики (для дітей від 3 років); куб із брусків (для дітей віком 3-4 роки); симетричність (для дітей від 5 років); пропорції (від 5 років); поверхня (для дітей від 6 років); пряма та крива лінія (від 5 років); кільця і півкільця (від 5 років); точки (від 5 років); «Кольорові фігури» (для дітей віком 2-3 роки); «Мозаїка та шнуровання» (вік 2-3 роки); «Вежі» (для дітей віком 4-5 років); «Арки та цифри» (для дітей 4-5 років).

У таблиці 1.1 наведено «Дари Фребеля», які розподілені залежно від віку дитини, а також вказано їх вплив на розвиток сенсорних здібностей.

Таблиця 1.1

«Дари Фребеля»: їх склад та вплив на розвиток сенсорних здібностей*

Вік дитини	Дари та набори	Вплив на розвиток сенсорних здібностей
Від 2-3 міс.	1. Різнобарвні вовняні м'ячики	М'ячики допомагають дитині навчитися розрізняти форму, колір і рух – фізичні властивості матерії.
2- 3 року	2. Фігури (циліндр, куб, сфера)	Дитина зрозуміє, чим відрізняються один від одного куб, куля і циліндр.
	3. Кубики (кубики різного розміру)	Малюк пізнає, що кожен предмет може складатися з різних деталей, які разом утворюють єдине ціле.
	11. Кольорові фігури	Розвиває у малюків навички порівняння предметів.

	12. Мозаїка	Навчає дитину створювати малюнки за зразком.
3-4 року 4-5 років	4. Куб із брусків	Сприяє порівнянню фігур різної форми та розмірів.
	13. Вежі (трикутні куби та призми)	Розвиває у дитини творче мислення та навички конструювання.
	14. Арки та цифри: фігурки із цифрами.	Допомагає вивчати цифри та геометричні фігури. Розвиває сенсомоторні навички та творчі здібності.
5-6 років	5. Симетричність	Ознайомлення із: кутом, трикутником, призмою.
	6. Пропорції	Діти складають конструкції із колон, кубиків, блоків. Вправи допомагають зрозуміти тривимірні фігури.
	7. Поверхня	Навчає дитину зрозуміти об'єкти у двомірній формі
	8. Пряма і крива лінія	Наочне пізнання математичних дій за допомогою дерев'яних паличок: додавання, віднімання та інше.
	9. Кільця і півкільця	Пізнання кільця, півкільця, ціле, окружність, діаметр.
	10. Точки (фішки)	Створення картинок у вигляді точкової мозаїки.

*Джерело: складено автором на основі [12, 13].

Як бачимо із табл. 1.1, першим дарунком для дітей від 2-3 місяців є різнобарвні вовняні м'ячики. М'ячі повинні бути невеликі, м'які, зв'язані з вовни, пофарбовані в різні кольори – червоний, жовтогарячий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий (тобто кольори веселки) і білий. Кожний м'яч-куля – на ниточці. Розгойдуючи кульку в різні сторони й відповідно говорячи «уперед – назад», «униз», «вправо – вліво», мати знайомить дитину із просторовими уявленнями. Показуючи дитині кульку на долоні й ховаючи її, «м'ячик – немає м'ячика», її знайомлять із твердженням і запереченням.

Обґрунтовуючи, чому саме першим дарунком, першою іграшкою повинен бути куля-м'яч, Ф. Фребель правильно зауважував, що він найбільш зручний для дитини, тому що її ніжній, нерозвиненій ручці ще важко тримати предмет з кутами (наприклад, кубик). Але поряд із цим, педагог наводить і низку інших, символічних, слухних доказів, як от: першим дарунком повинна бути саме куля, оскільки куля є «єдністю в єдності», куля – символ руху, куля – символ нескінченності [13].

Отже, саме м'ячики допомагають дитині навчитися розрізняти форму, колір і рух – фізичні властивості матерії. Малюк усвідомлює, що у світі є чимало круглих предметів – фрукти (помаранчева куля – апельсин), м'ячі (волейбол, футбол) тощо. А ще завдяки цьому комплекту можна пояснити, що матерія може знаходитися як у русі, так і в стані спокою.

За допомогою другого «дару» Фребеля (табл. 1.1), який складається із фігурок (2 куби, 1 циліндр, 1 сфера), дитина зрозуміє, чим відрізняються одне від одного куб, куля і циліндр, а саме: куб найбільш стійкий, куля не має кутів і граней, а циліндр поєднує якості обох фігур. Усі ці фігурки мають отвори для того, щоби їх можна було покрутити на паличці та порівняти. Ф. Фребель вважав, що діти завдяки активному контакту з різними формами предметів в процесі ігор мають можливість детально ознайомитись з їх структурою. Наприклад, викладання з кубиків та інших предметів різних фігур сприяло розвитку у дітей творчості, фантазії, конструкторських здібностей, уміння маніпулювати предметами [13].

М. Монтессорі розробила дидактичний матеріал, зорієнтований на розвиток окремих сфер відчуттів, уміння слухати звуки, розрізняти кольори, форму, вагу тощо. Педагог зосереджувала дитячу увагу на певній властивості предмета (об'ємі – циліндри, куби і призми; довжині – поділені на дециметри палиці; кольорах – шматочки шовку; шумах – циліндричні коробочки з різним умістом). Цей матеріал не лише розвиває сенсорні здібності дитини, а й спонукає до розумової діяльності, вчить розрізняти, впорядковувати враження, забезпечує дитині змогу повторити посильні для її віку вправи. Такі вправи з дидактичним матеріалом спрямовані на розвиток сенсорних здібностей та самовиховання. Вправляючись, дитина швидко помічає свої помилки, а намагаючись їх виправити, досягає правильного вирішення поставленого завдання, вчиться надалі уникати неправильних рішень і дій.

На першому році життя дитини найбільш інтенсивно формується сприймання величини і форми предметів. Діти до шести місяців, як правило, спостерігають за переміщенням предметів, роблять хапальні рухи, проявляють інтерес до яскравих іграшок і гучних звуків. Згодом малюк починає цікавитися запахами і смаками. Що ж стосується кольору, то діти з народження розрізняють усі кольори спектру і навіть деякі відтінки.

Для різного віку існують свої норми і певний набір методик та ігрових вправ, за допомогою яких можна розвивати дітей до необхідного рівня.

Починати сенсорний розвиток дітей раннього віку потрібно вже з пелюшок. У перші місяці свого ще неусвідомленого життя малюки сприймають світ за допомогою нюху і дотику, тому з 1 і приблизно до 4 місяців потрібно розвивати саме ці сенсорні системи. Після 4 місяців на перше місце в розвитку малюка виступає зір. До півроку потрібно включити в заняття такі вправи, що тренують дрібну моторику та сприяють сенсорному розвитку, а саме:

- в житті новонародженого повинен бути постійний фізичний (тактильний) контакт з мамою;
- пальчикові вправи можна починати вже після 3-ох місяців;
- мама повинна частіше носити його на руках або хоча б в слінгу;
- показ білих, чорних і однотонних предметів в 1-2 місяці;
- демонстрація барвистих, більш яскравих іграшок після 4-ох місяців;
- вивчення власного відображення в дзеркалі;
- прослуховування приємної музики на різних інструментах.

На даному етапі (до року) поки не передбачається сенсорний розвиток дітей через ігрову діяльність: швидше, це більше демонстрація, вивчення і спостереження.

На другому році життя, якщо створені всі необхідні умови, у дитини спостерігається інтенсивний розвиток сенсорних здібностей, які визначають рівень сприймання. До двох років воно стає більш точним і осмисленим у зв'язку з оволодінням такими функціями, як порівняння, зіставлення. Рівень сенсорного розвитку у цьому віці такий, що у дитини виявляється сформованим вміння правильно виділяти ознаки предметів і впізнавати предмети завдяки поєднанню їх властивостей.

Характерною рисою сенсорного розвитку, особливо в період від півтора до двох років, є предметність сприйняття. Так, дитина орієнтується у формі предметів, коли в якості зразка виступає саме назва цього предмета. Наприклад, предмети круглої форми – це і м'ячик, і кулька, і колесо. Характерним є накопичення різноманітних зорових, слухових, дотикових вражень, формування уявлень щодо основних різновидів величин (великий –

маленький), форм (круг, квадрат, трикутник, овал, прямокутник), кольорів (червоний, оранжевий, жовтий, зелений, синій, чорний, білий). У результаті у дитини формується вміння виділяти різноманітні властивості предметів, орієнтуючись на колір, форму, величину, звуки тощо.

Отже, вже протягом першого року життя у дитини формується особисте сенсорне сприйняття світу, а саме:

- формування уявлень про кольори: зелений, синій, фіолетовий, чорний, білий та інші;
- визначення основних геометричних фігур: коло, квадрат, трикутник;
- вміння розрізняти поняття відносних величин: великий, середній, маленький.

Дитина у півтора-два року, як правило, засвоює такі основні навички сенсорного сприймання, як:

- розуміння і здатність назвати 3-4 кольори, а також правильно добирати їх за зразком;
- вміння зібрати кольорову пірамідку з 4-6 кілець різного розміру;
- орієнтування в розмірах предметів, здатність розібрати та зібрати різні фігурки;
- вміння співвідносити конфігурацію геометричних об'ємних фігур з плоскими (наприклад, заповнення отворів на дошці відповідними формами геометричних фігур);
- засвоєння початкових навичок малювання (проводити горизонтальні, вертикальні, короткі і довгі лінії, а також правильно пояснювати, що вона намалювала) [32].

У віці від двох до трьох років вміння дитини розширюються. Для дітей третього року життя, якщо для цього створені необхідні умови, характерний пришвидшений темп сенсорного розвитку. Потреба пізнання, тією чи іншою мірою сформована в дитини 3-го року життя, в основному спрямована на обстеження величини, форми, фактури предметів, співвіднесення частин.

Більш досконалою стає координація рухів рук під контролем зорового аналізатора, що дозволяє виконувати такі завдання, як гра з мозаїкою, будівельними наборами, малювання пензликом та олівцем. На третьому році життя завдання сенсорного розвитку значно ускладнюються. Це пов'язано з загальним психофізичним розвитком, передусім із початком формування нових видів діяльності (ігрової, елементарної продуктивної діяльності) [20]. У зв'язку з цим необхідно створити для дитини умови для інтенсивного накопичення різноманітних уявлень про колір, форму, величину, фактуру, віддаленість предметів і явищ як у процесі спеціально організованих ігор-занять, так і в повсякденному житті.

У процесі предметної та ігрової діяльності дитини необхідно вчити її встановлювати розміри предметів, визначати їх форму, колір, просторові взаємовідношення. Розвиток предметної діяльності ставить дитину перед необхідністю виділяти та враховувати в діях саме ті сенсорні ознаки предметів, які мають практичну значущість для виконання дій. Наприклад, малюк легко відрізняє маленьку ложку, якою їсть сам, від великої, якою користуються дорослі. Виконання дитиною співвідносних дій створює умови для засвоєння нею перспективних дій, які, в свою чергу, роблять сприймання більш точним і правильним. Збираючи пірамідку, мотрійку, закриваючи коробочку, дитина добирає і з'єднує предмети та їх частини у співвідношенні з ознаками – кольором, формою, величиною.

Для розвитку сприймання простору, величини, форми, відстані, місця розташування й просторових відносин між предметами корисно використовувати спеціальні вправи такі, як: складання предметів у «купки» з урахуванням величини, форми. Всі вправи на впізнавання та співвідношення геометричних фігур тренують зорову увагу й сприяють розвитку у дитини просторової уяви. Якщо у дитини ще не сформувалося уявлення про форму предмета, то вправи починають з розрізнення кулі, круга та їх розмірів (великий-маленький). Під час проведення занять дитина навчається розрізняти форми кулі і куба, круга і квадрата. Корисними є заняття малюванням,

ліпленням, конструюванням, а також спортивні ігри та фізичні вправи. У процесі проведення вищезазначених вправ у дитини розвивається увага, а також наочно-образне та наочно-дійове мислення.

Важливим є і розвиток слухового сприймання. Наприкінці 2-го року життя дитина має розвинений фонематичний слух, а в дошкільному віці оволодіває здатністю до звукового аналізу слів. Слухання казок, пісень, музики сприяє розвитку слухового сприймання та слухової уваги. Необхідно проводити спеціальні заняття з розвитку фонематичного слуху. Дитині пропонуються вправи розрізнити слова на слух. Спочатку добираються слова більш контрастні за звучанням, потім менш контрастні й нарешті, такі, що відрізняються за звучанням лише однією фонемою. Щоб розвивати фонематичний слух проводять також спеціальні ігри – вправи з малюнками. Дорослий називає слова, схожі за звучанням: коза – коса, кит – кіт, тіль – тин, лис – лис, а дитина показує відповідні картинки. Під час наступного етапу занять при вимовлянні слів дорослий прикриває рот, щоб дитина орієнтувалася лише на слухове сприйняття.

Дитина від двох до трьох років, як зазначають психологи-педагоги, повинна оперувати такими елементами сенсорного сприймання, як:

- розрізнити не менше 6 кольорів, пам'ятати їх назви, сортувати предмети за заданим зразком кольору;
- аналізувати розміри за допомогою мінімум трьох визначень (великий, середній, маленький);
- збирати цілу картинку з 6-8 розрізаних елементів;
- збирати пірамідку без труднощів із 5-8 кілець. Хороший ефект дає зворотний збір пірамідки, тобто, не тільки від більшого елемента до меншого, але і навпаки;
- оперувати уявленнями про форму предметів, а також розрізнити поняття «куб», «куля», «цеглинка».
- сортувати однакові предмети за загальними ознаками: кольором, формою, розміром.

Тому дітям віком від двох до трьох рекомендується пропонувати такі ігри, предмети, вправи:

- використання таких іграшок, як пірамідки, сортери, рамки-вкладиші, чарівні мішечки на запам'ятовування текстури;
- малюк повинен навчитися за цей період знімати і нанизувати різні за розміром кільця пірамідки на стрижень;
- встановлювати тотожність будь-яких предметів за розміром і формою (вміти групувати їх);
- після вивчення зразків різних матеріалів визначати їх текстуру, зокрема, ворсисту, м'яку, гладку, шорстку;
- знати дві геометричних форми: квадрат, круг та два геометричних тіла: куб, куля;
- танцювати під музику;
- вміти вказати на прохання на потрібну форму: круг – яблучко, квадрат – віконце.

Саме предметна діяльність на даному етапі (2-3 роки) є провідною, так як має великий вплив на розвиток особистості і психіку дитини.

Після 3-х років основне місце в сенсорному розвитку займає ознайомлення дітей із загальноприйнятими сенсорними еталонами та способами їх використання. Зважаючи на різкий стрибок у розвитку мовлення, необхідно врахувати потяг дітей до відтворення за зразком дорослого слів (назв форм, кольору). У результаті розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку у них формуються вміння та навички, які свідчать про відповідний рівень розвитку сприймання.

Основними практичними досягненнями дітей раннього віку є вміння [20]:

- групувати предмети за кольором, формою, величиною при виборі з чотирьох варіантів;
- співвідносити різнорідні предмети за кольором, формою, величиною, фактурою, вибираючи з чотирьох варіантів;

- впізнавати серед розмаїття кольорових плям предмети і явища, які мають характерну колірну ознаку (сніг, трава);
- впізнавати у плямах різної величини ведмедя і ведмежа, кішку і кошеня;
- визначати різноманітні предмети за характерними сенсорними ознаками (ліс, море, сонце, вогники);
- використовувати предметні назви для позначення форми (м'яч, куля, огірок) та для позначення кольору (трава, апельсин, помідор, сонечко);
- добирати предмети необхідної форми для розвитку самостійної сюжетної гри (вантажить на машину кубики певного кольору).

1.3. Формування та розвиток сенсорних здібностей у дітей раннього віку засобами дидактичних ігор

Науковці вказують, що основним у формуванні сенсорних здібностей дітей є навчання їх узагальненим способам обстеження предметів, перенесення засвоєних способів дій з ними у нові умови, на нові предмети. Це дає можливість дітям самостійно орієнтуватися в різноманітних властивостях нових предметів.

Виділяють такі етапи розвитку сенсорних здібностей у дітей:

- етап формування сенсорних еталонів та стійких, закріплених у мовленні уявлень про кольори, геометричні фігури та співвідношення між величиною кількох предметів;
- етап вивчення способів обстеження предметів, а також набуття уміння розрізняти їхню форму, колір та величину і виконувати щоразу усе складніші окомірні дії;
- етап розвитку аналітичного сприймання: уміння орієнтуватися в поєднанні кольорів, аналізувати форму предметів, виділяти вимірювальні величини [9, с.65-66].

Послідовний та цілеспрямований розвиток сенсорної культури дитини полягає у тому, що педагог, орієнтуючись на програмні вимоги та ступінь сформованості еталонних уявлень кожної дитини в групі, створює предметно-розвивальне середовище, яке насичене сенсорними матеріалами, що містять сенсорні завдання. Здійснюючи дидактичний супровід сенсорного розвитку дитини через предмети оточуючого довкілля, педагог опосередковано впливає на накопичення сенсорного досвіду кожним вихованцем.

Важливу роль у формуванні та розвитку сенсорних здібностей у дітей раннього віку відіграють дидактичні ігри.

Дидактична гра – це сучасний і визнаний метод навчання і виховання, що виконує освітню, розвивальну і виховну функції, які діють в органічній єдності, і в процесі якого в ігровій ситуації вирішуються навчально-виховні завдання. Дидактична гра, як правило, спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок. Гра захоплює дитину лише в тому разі, якщо приносить радість і задоволення. Дидактичні ігри сприяють розвитку аналізу, встановлення подібності та відмінності між предметами або будь-якими ознаками [21].

Дидактичні ігри розвивають сенсорні здібності дітей. Процеси відчуття й сприйняття лежать у основі пізнання дитиною довкілля. Ознайомлення дошкільнят зі схожим кольором, формою, величиною предмета дозволяє створити систему дидактичних ігор й вправ щодо сенсорного виховання, покликаних удосконалити сприймання дитиною характерних ознак предметів. Дидактичні ігри також розвивають мовлення дітей: поповнюється і активізується словник, формується правильна звуковимова, розвивається зв'язне мовлення, дошкільники набувають здатності висловлювати свої погляди [22, с.56-62]

Метою дидактичних ігор є формування у дитини уміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Оволодіти необхідними знаннями, уміннями і навичками дитина зможе лише тоді, коли вона сама

виявлятиме до них інтерес, і коли вихователь зуміє зацікавити дітей. Тому дидактичні ігри розробляються таким чином, щоб їх зміст передбачав формування не лише елементарних уявлень, а й корегування та розвиток пізнавальних процесів.

Обираючи гру для дитини необхідно обов'язково поєднувати два елементи – пізнавальний та ігровий. Створюючи ігрову ситуацію відповідно до змісту програми, вихователь повинен чітко спланувати діяльність дітей, спрямувати її на досягнення поставленої мети. Коли визначено певне завдання, вихователь надає йому ігрового задуму, накреслює ігрові дії. Власне ігровий задум, який спонукає дітей до гри, і є основою ігрової ситуації. Через ігровий задум виникає інтерес до гри. А коли з'являється особиста зацікавленість, виникає й активність.

Маленькі діти засвоюють відомості про навколишній світ, коли мають можливість не лише розглядати предмети, а й активно діяти з ними. Під час дидактичних ігор дитина може самостійно діяти в певній ситуації або з певними предметами. Саме у такий спосіб вона накопичує власний дієвий і чуттєвий досвід. У таблиці 1.2 наведено орієнтовані дидактичні ігри для розвитку сенсорних здібностей у дітей.

Таблиця 1.2

Орієнтовні дидактичні ігри для розвитку сенсорних здібностей*

Сенсорні здібності	Дидактичні ігри
Сприймання величини	«Порівняй предмети»
	«Великі і малі»
	«Звірята шикуються»
Сприймання кольору	«Кольори»
	«Різнокольорові крижинки»
	«Летить у свою зграйку»
	«Якого кольору предмети?»
Сприймання форми	«Домалюй фігуру»
	«Форми»
	«Опиши предмет»

*Джерело: складено автором на основі [3], [23].

Наведені у табл. 1.2 дидактичні ігри сприяють розвитку сенсорних здібностей, а саме: сприймання величини, форми і кольору предметів та їх

зображень, а також формують у дітей образну, творчу, словесно-логічну, короткотривалу та довготривалу пам'ять.

Основним у формуванні сенсорних здібностей дітей є навчання їх обстеженню предметів, що дає можливість дітям самостійно орієнтуватися в різноманітних властивостях нових предметів.

Наприклад, метою дидактичної гри «Порівняй предмети» (табл. 1.2) є: розвивати вміння порівнювати два предмети за величиною; активізувати у словнику слова «високий — низький»; виховувати уважність, зосередженість. У процесі гри дитині пропонують порівняти предмети за величиною [23]: «Хто високий – черепаха чи жирафа?»; «Покажи низенький будинок»; «Вибери високу пірамідку» тощо.

Гра «Великі і малі» також формує уявлення щодо величини предметів. У цю гру можна грати всією родиною і запропонувати змагання: хто більше знайде в оселі парних великих і малих предметів. Наприклад: велика каструля – маленька каструля, велике ліжко – маленьке ліжко, великі татові черевики – маленькі синочкові, велика шафа – маленька шафа, великий олівець – маленький олівець. Порада для дорослих – дайте дитині можливість «перемогти» [3].

Метою гри «Різнокольорові крижинки» (табл.1.2) є закріплення та розвиток уявлень дітей про основні кольори спектру та його відтінки. Для гри в якості кольорів можна використовувати гуаш червоного, жовтого та синього кольорів. Напочатку гри необхідно поставити на стіл перед дітьми гуаш червоного, жовтого і синього кольорів та сказати дітям, що перед ними чарівні фарби: якщо їх змішувати одна з одною, можуть утворитися інші кольори. Потім спитати у дітей, наприклад, які кольори слід поєднати, щоб утворився оранжевий, зелений чи фіолетовий колір? Перед відповіддю можна дозволити дітям проекспериментувати з фарбами, тобто, змішувати різні фарби для того щоб утворився певний колір. А якщо щось не буде вдаватися, необхідно допомогти знайти відповідні поєднання кольорів, але так, щоб у дітей виникло відчуття, що вони самі зробили це відкриття. Отже, діти повинні побачити на

власні очі, що коли змішати червону і жовту фарби, то утвориться помаранчевий колір, якщо змішати синю і жовту фарби – вони отримають зелений колір, а якщо червону і синю – то фіолетовий.

Педагоги-психологи вважають, що дітям буде значно цікавіше, якщо вони спробують створити різні відтінки оранжевого, зеленого та фіолетового кольорів, а саме: жовто-зелений, синьо-зелений, світло-фіолетовий та інші. Коли усі можливі поєднання кольорів будуть підготовлені, розлийте воду у маленькі форми і заморозьте. Влітку це можна зробити у холодильнику, а взимку – на вулиці. Дітям буде дуже цікаво виготовити лід, до того ж кольоровий, влітку. А взимку можна запропонувати прикрасити кольоровими крижинками ялинку біля будинку.

Слід зауважити, що в процесі проведення сенсорних дидактичних ігор необхідно дотримуватися принципу добровільності та права на самостійний вибір і самовираження.

Дидактичні завдання багатьох ігор покликані навчити дітей самостійно розповідати про предмети, явища у природі, життя. Граючи, дитина активно прагне щось дізнатися, шукає, виявляє зусилля і дії, знаходить, збагачує свій духовний світ. І це все сприяє не лише сенсорному, а й загальному розвитку дитини.

Ф. Фребель вважав дидактичні ігри найважливішим компонентом своєї педагогічної концепції. Саме в процесі ігор діти завдяки активному контакту з різними формами предметів мають можливість детально ознайомитись з їх структурою [17]. Наприклад, викладання з кубиків та інших предметів різних фігур сприяє розвитку у дітей творчості, фантазії, конструкторських якостей, вміння маніпулювати предметами.

Основою дидактичних ігор Ф. Фребеля є його дидактичний матеріал («дари»). Розглянемо далі декілька дидактичних ігор, які використовують «дари» та набори, наведені у табл. 1.1 (див. п. 1.2) та в Додатку А..

Гра «Чарівний мішечок»: проводиться за допомогою першого дару – різнобарвних вовняних м'ячиків. Дитина дістає з мішечка м'ячик, а потім

визнає його колір і вигадує словосполучення: наприклад, зелене яблуко, червоний помідор, жовте сонечко [13].

Можна ускладнити завдання, взяти набір №11 – кольорові фігури – куб, куля, циліндр із торбинки. Дитина опускає у торбинку руку і намагається розпізнати фігуру на дотик. Далі називає предмет, який хоче показати. Якщо їй не вдалося відгадати, необхідно повторити гри.

Гра «Створи нове». Для гри необхідно використовувати дар №2 (2 куби, 1 циліндр, 1 сфера): покласти частини фігур по-різному. Наприклад, циліндр на кубі і зверху сфера – чоловічок. Таким чином, дитина створює з предметів нові образи і тим самим розвиває та проявляє фантазію.

Гра «Симетричність». Основна мета цієї гри створити за допомогою дару №5 (кубики різного розміру) симетричну конструкцію, потім розібрати її і запропонувати малюку скласти аналогічну. Якщо дитина легко справляється з цим завданням, необхідно ускладнити його: намалювати конструкцію із предметів, які знаходяться в наборі та попросити вже за схемою побудувати таку ж фігуру.

Гра «Чарівні перетворення» передбачає використання набору №7 (площинні фігури: квадрати, трикутники, круги, ромби тощо). Кожна дитина бере з набору один квадрат, трикутник, круг, ромб та півкруг. Далі потрібно сказати, з чим асоціюється та чи інша фігура. Наприклад, жовтий трикутник нагадує спідничку для ляльки, червоний квадрат – скатертину червоного кольору, білий круг – білу тарілку та інше.

Для гри «Автобус» також використовують набір №7. Малюки повинні розсадити «пасажирів» в «автобусі»: для цього потрібно взяти аркуш («автобус») і покласти його на стіл (вертикально). Педагог повідомляє дітям, що це незвичайний транспорт, адже в ньому пасажери сидять у 3 ряди (нижній, середній та верхній) куди саме потрібно розсадити «пасажирів». Наприклад,:

- пасажир «червоний трикутник» сидить у нижньому ряду ліворуч;
- пасажир «жовте півколо» – у середньому ряду справа
- пасажир «зелене кільце» – у верхньому ряду ліворуч;

- пасажир «синій квадрат» сидить у середньому ряду зліва;
- пасажир «фіолетове півкільце» сидить у верхньому ряду справа;
- пасажир «білий круг» сидить у нижньому ряду праворуч.

Гра «Побудуй маршрут» використовує набір №8 (дерев'яні палички) та набір №10 (картинки у вигляді зображень із точкової мозаїки). Ціль гри спрямована на розвиток уяви. Наприклад, діти – це космонавти і їм потрібно розкласти на столі роздруківки із зображеннями космосу, а потім поєднати їх за допомогою паличок. На місці зображень можна покласти точки із набору №10, адже так карта матиме вигляд, схожий на справжні маршрути [12].

Слід зауважити, що «дари» Ф. Фребеля» потрібно використовувати в певній послідовності: від першого до чотирнадцятого, а також враховувати не тільки особливості віку, але й індивідуальні можливості, бажання та інтереси кожної дитини.

За допомогою дидактичних ігор діти оволодівають умінням визначати положення того чи іншого предмету по відношенню до іншого: наприклад, праворуч від ляльки заєць, ліворуч від ляльки – піраміда. Для проведення гри обирається дитина та іграшка, яку розміщують за спину, праворуч, ліворуч від малюка. Це викликає інтерес у дітей і організовує їх на занятті.

Головне значення дидактичних ігор полягає в тому, що вони значно підвищується пізнавальний інтерес дітей до навчання. За допомогою гри кожне заняття стає яскравішим та емоційно-насиченим, а також активізується навчально-пізнавальна діяльність дітей, що сприяє їх зацікавленості та сенсорному розвитку. У процесі гри у дітей виробляється звичка розвивати увагу, зосереджуватися, самостійно думати. Використання дидактичних ігор та дидактичного матеріалу робить процес навчання та розвитку дитини цікавим, створює у дітей бадьорий настрій, полегшує засвоєння нового матеріалу. Різноманітні ігрові дії, за допомогою яких дитина розв'язує те чи інше розумове завдання, підтримують і посилюють пізнавальний інтерес.

Отже, дидактичні ігри впливають на розвиток особистості дитини та її сенсорний розвиток. Організація дидактичної гри вимагає високого рівня

педагогічної майстерності. Вирішуючи через гру та у процесі її проведення дидактичні завдання, педагог повинен зберегти суть гри – діяльності цікавої, близької дітям, яка радує їх, сприяє спілкуванню між дітьми, створює умови для виникнення і зміцнення дружби, симпатії. В процесі проведення дидактичних ігор застосовують різні прийоми навчання: наочні, словесні, практичні. Дидактичні гри, як правило, є короткотривалими, тому важливо, щоб під час них не знижувалася сенсорна активність дітей. Обираючи гру необхідно враховувати ступінь її складності та новизни для дітей, а також необхідність утримання їхньої уваги.

1.4. Організація сенсорного розвитку дітей раннього віку

У повсякденному житті діти виконують безліч різних сенсорних дій впродовж дня: порівнюють предмети за величиною та формою, групують та класифікують, оперують з множинами, в процесі спілкування доводять одні факти або спростовують інші.

Як зазначають педагоги, дидактичний процес починається з мотивації. У педагогіці мотивація визначається як сукупність мотивів, які спрямовують поведінку особистості на задоволення навчальних потреб, тобто готовність особистості до навчання і сприйняття нових знань

Дитині необхідний певний рівень розвитку сенсорних умінь, оскільки вони забезпечують їй повноцінну життєдіяльність.

Ф. Фребель, М. Монтесорі розробили прийоми розвитку у дітей кількісних, геометричних, просторових та інших уявлень, сенсорики.

Сучасні заклади дошкільної освіти акцентують увагу на розвитку тактильних відчуттів. Тактильні відчуття – це відчуття дотику. Найбільша гострота тактильної чуттєвості характерна для окремих частин тіла, що здійснюють активні рухові функції (пальчики рук, ніг). Розвитку тактильно-рухових відчуттів сприяють такі види діяльності як:

- ліплення з глини, пластиліну, тіста;
- аплікації з різних матеріалів, як то: папір, тканина, вата, пух, фольга;
- макраме (плетіння з ниток, вірвовок);
- ігри з мозаїкою, конструктором, наборами геометричних фігур;
- ігри з пазлами для раннього віку;
- сортування дрібних предметів (жолуді, фішки, мушлі тощо) різних за величиною, формою, матеріалом;
- ігри з водою різної температури;
- ігри з різнобарвними камінцями, сухим піском.

Слід зауважити, що для розвитку тактильної чутливості необхідно створити предметно-просторове середовище, в якому поєднуються різнорідні форми, величини, фігури, фактури, кольорова гама предметів.

Організацію сенсорного розвитку дітей раннього віку педагогам слід не вибудовувати за принципом розвитку окремих психічних процесів, а скеровувати на загальне, максимально різнобічне ознайомлення малюка зі світом предметів, людей і взаємин.

Заняття з ознайомлення з ознаками та еталонними назвами проводять за такою структурою:

- організація дітей, знайомство з казковим персонажем;
- вивчення нового матеріалу, ознайомлення з геометричною фігурою;
- фізкультхвилинка
- закріплення вивченого матеріалу за допомогою 2-3 дидактичних ігор.

Заняття, спрямовані на закріплення та узагальнення знань дітей, мають таку структуру:

- організація дітей;
- повторення та узагальнення вивченого матеріалу;
- рухлива гра;
- 2-3 дидактичні гри.

В деяких сучасних закладах дошкільної освіти заняття із дітьми проводяться у сенсорних кімнатах. Сенсорна кімната – це по-особливому організоване середовище, наповнене різнорідними стимуляторами, що впливають, на органи зору, слуху, нюху, дотику. Середовище сенсорної кімнати можна визначити як інтерактивне.

У сенсорній кімнаті створені умови, в яких дитина отримує позитивні емоції та розширює свій досвід: сенсорний, пізнавальний, емоційний, комунікативний.

Перед тим, як відвідувати заняття, дитину має оглянути педіатр або невролог. Медична сестра закладу освіти надає інформацію щодо використання ароматерапії з конкретною дитиною. Під час занять у кімнаті, окрім практичного психолога, обов'язково має бути присутній педагог.

Заняття в сенсорній кімнаті корисні дітям будь-якого віку та рівня розвитку. Зміст розвивальних занять залежить від актуальних психічних і психологічних потреб, обумовлених індивідуальними особливостями дітей. Неяскраві повільні світлові та колірні ефекти, різні тактильні й вестибулярні подразники, релаксаційна музика, ароматичні масла (за відсутності протипоказань) – усе це впливає на різні органи чуття дитини.

Заняття у сенсорній кімнаті з дітьми віком від року до трьох спрямовані, насамперед, на розвиток [28]:

- зорово-моторної координації, зокрема її корекцію;
- орієнтовної реакції;
- сенсорики;
- спостережливості та уваги;
- пасивного й активного мовлення.

Заняття в кімнаті з дітьми, які мають проблеми психофізичного розвитку, будуть корисними у таких випадках:

- затримки психомоторного і мовленнєвого розвитку;
- розлад аутичного спектра;
- наявність неврозів і неврозоподібних станів;

- труднощі в оволодінні новими вміннями та знаннями;
- порушення слуху, зору й мовлення.

Сенсорна кімната працює за розкладом, який складають на початку навчального року та за потреби змінюють у другому півріччі. Інформацію про заняття в сенсорній кімнаті фіксують у журналі, де зазначають [28]:

- прізвище та ім'я дитини;
- дату;
- тривалість заняття;
- мету
- форму проведення заняття;

Тривалість перебування у сенсорній кімнаті зазвичай становить 20-40 хв., залежно від запланованого ходу заняття та віку учасників. Навіть 15-хвилинне заняття має стимулювальний вплив.

Найкраща форма проведення занять із дітьми в сенсорній кімнаті — індивідуальна. Підгрупова форма ефективна, якщо відповідає меті й завданням роботи і в кімнаті одночасно перебуває не більше чотирьох дітей.

Заняття для дітей різного віку у різний час дня різняться своїм призначенням, інтенсивністю, індивідуальними показниками. Метою занять може бути:

- заняття психологічного напруження
- поліпшення психофізичного стану
- підвищення працездатності
- розслаблення
- релаксація
- вправи на розвиток загальної і дрібної моторики тощо [27].

Ігрова форма організації занять у сенсорній кімнаті – пріоритетна. Варто надавати перевагу вправам чи іграм, організованим як окреме заняття. При цьому можна запитувати дітей про їхні відчуття і враження (що вони нагадують; як виникають; наскільки приємні тощо).

Перш ніж уперше відвести дітей до сенсорної кімнати, педагог має продумати, як їм найдоцільніше таку кімнату презентувати, аби зацікавити. Ознайомлення із сенсорною кімнатою розпочинають, усунувши всі стимулятори, оскільки велика кількість подразників може викликати у дітей негативні емоції.

Під час першого відвідування сенсорної кімнати доцільно передбачити приблизний маршрут ознайомлення дітей з її обладнанням. Для збудливих, гіперактивних дітей можна зменшити кількість вражень, прибравши один-два пристрої, наприклад лампу-блискавку чи лава-лампу. Це потрібно і для підтримання інтересу дітей: такий прийом стимулює дослідницьку активність, дає їм змогу відкрити для себе щось нове протягом циклу відвідувань сенсорної кімнати [27].

За допомогою бульбашкової колони, що знаходиться у сенсорній кімнаті, можна дізнатися, який колір найприємніший для дитини в конкретний момент. Споглядаючи різні об'єкти та торкаючись різних поверхонь, діти описують свої відчуття [27].

Багато уваги під час сеансу діти приділяють лава-лампі. Складається вона з металевої підставки, всередині якої лампа розжарювання. На ній розміщена прозора скляна колба, в ній знаходиться масло й парафін (віск). Нагріваючись, масло розтоплює віск, краплі якого злітають угору, а після охолодження падають униз, зіштовхуючись одна з одною та набуваючи різних химерних форм. Діти можуть довго лежати, розглядаючи хаотичний рух нагрітого воску, вигадувати образи, персонажів і навіть історії. Така лампа є джерелом яскравих емоцій та натхнення для відвідувачів сенсорної кімнати.

Також, розглядаючи інтерактивне панно, діти вигадують, до якої планети сьогодні летить комета, яка назва цієї планети, фантазують, хто там живе і як треба спілкуватися з її мешканцями. Подібні справи активізують творчу уяву дошкільників, а разом виявляють проблеми комунікативного характеру.

Після завершення заняття необхідно проаналізувати поведінку кожної дитини. За таких умов корекція змісту роботи з дітьми буде оптимальною, так само як і рекомендації батькам та педагогам щодо взаємодії з ними. Кожне відкриття, яке роблять діти в сенсорній кімнаті, їхні враження, коментарі доцільно використовувати, щоб зафіксувати ці відчуття, активізувати чуттєву сферу дитини [27]..

За допомогою спостереження, оцінюючи реакції дітей, необхідно визначити, як різні пристрої сенсорної кімнати впливають на кожну дитину. Використовуючи сенсорну кімнату для роботи з різними категоріями дітей, які мають проблеми психофізичного розвитку, потрібно брати до уваги їхній актуальний психічний і фізичний стан.

Завершують заняття у сенсорній кімнаті позитивно. Так зазвичай і відбувається, коли кожна дитина отримала змогу проявити себе та привернути увагу дорослого до своїх слів чи дій.

Отже, заняття в сенсорній кімнаті дають змогу дітям набути чуттєвості, яка необхідна, щоб сповна сприймати своє внутрішнє «я», а також власні можливості в дослідженні й перетворенні навколишнього світу.

Висновки до розділу 1

Аналіз теоретичних аспектів розвитку сенсорних здібностей у дітей раннього віку дозволяє зробити такі висновки:

1. Сенсорні здібності є функціональними можливостями організму, які забезпечують відчуття та сприймання дитиною навколишнього світу і самої себе в ньому. Сенсорний розвиток – це процес формування особистості та набуття нею знань, що сприяє розвитку сенсорних здібностей, відчуттів, сприймання, оволодіння системою відповідних еталонів, уявлень про зовнішні властивості предметів: їхню форму, колір, величину, розташування у просторі, а також запах, смак тощо. Значення розвитку сенсорних здібностей та

сенсорного розвитку дитини у її майбутньому житті ставить перед педагогами необхідність використання найбільш ефективних методів сенсорного виховання.

2. Ранній вік є найбільш сприятливим часом для сенсорного розвитку дітей, без якого неможливе нормальне формування розумових здібностей дитини. Розвиваючі сенсорні здібності дитини, необхідно враховувати її вікові особливості. За нормального розвитку діти до шести місяців, як правило, спостерігають за переміщенням предметів, роблять хапальні рухи, проявляють інтерес до яскравих іграшок і гучних звуків. Згодом малюк починає цікавитися запахами і смаками, і від року до трьох – засвоює основні знання про ознаки оточуючих його речей: у цьому віці у нього формуються поняття про форми, кольори, розміри, смаки і запахи. Домінуючим в сенсорному розвитку дітей раннього віку є сприймання предметів. Дитина ще не володіє мовленням у достатній мірі, тому засобами вираження думки і почуттів є її безпосередні дії. Цей період є важливим для вдосконалення діяльності органів чуттів, накопичення уявлень про навколишній світ, розпізнавання творчих здібностей дитини

3. Важливу роль у формуванні та розвитку сенсорних здібностей у дітей раннього віку відіграють дидактичні ігри.. Дидактична гра спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок. Метою дидактичних ігор є формування у дитини уміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Дидактичні ігри розробляються таким чином, щоб їх зміст передбачав формування не лише елементарних уявлень, а й корегування та розвиток пізнавальних процесів.

4. Організацію сенсорного розвитку дітей раннього віку педагогам слід скеровувати на загальне, максимально різнобічне ознайомлення малюка зі світом предметів, людей і взаємин. Педагогам необхідно проводити заняття з ознайомлення з ознаками та еталонними назвами, а також заняття, спрямовані на закріплення та узагальнення знань дітей.

Розділ 2. Експериментальне дослідження розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор

2.1. Аналіз та оцінка розвитку сенсорних здібностей у дітей раннього віку

Для вивчення розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор нами був організований і проведений педагогічний експеримент на базі дошкільного відділення Сумської початкової школи №11 Сумської міської ради. У дослідженні брали участь 40 дітей раннього віку (по 20 дітей у експериментальній і контрольній групах, далі по тексту ЕГ та КГ), їх батьки та вихователі. Усі діти, що були охоплені експериментом – діти 3-го року життя.

Експериментальне дослідження проводилося у два послідовні етапи. На констатувальному етапі експерименту ми вивчали рівні розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку використовуючи такі методи як ігри діагностичного характеру, спостереження за малюками під час занять та в повсякденному житті, анкетування батьків дітей та аналіз педагогічної документації вихователів.

Другий формувальний етап експерименту полягав у розробленні та експериментальній перевірці системи роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку у дидактичних іграх.

Контрольний етап дослідження не проводився у зв'язку із початком війни і тим, що діти не відвідували заклад освіти.

Для з'ясування рівнів розвитку сенсорних здібностей у дітей 3-го року життя нами було розроблено програму обстеження, що містила: 1) методику обстеження; 2) систему диференціації отриманих результатів за критеріями та їх показниками.

Методика обстеження передбачала: а) спостереження за дітьми під час занять та у повсякденному житті; б) діагностувальні ігри з дітьми; в) математичну обробку отриманих даних.

Розробляючи критерії для визначення рівнів розвитку сенсорних здібностей у дітей раннього віку, ми виходили з того, що вони є основою для порівняння, співставлення предметів чи явищ між собою, своєрідним еталоном вираженості певної якості. Критерій – це сукупність показників, що дозволяють виокремити певне явище із числа подібних, характеризують його якомога повніше.

Беручи до уваги програмні завдання Базового компонента дошкільної освіти нами були розроблені наступні критерії встановлення рівнів розвитку сенсорних здібностей у дітей 3-го року життя: мотиваційний, знаннєвий, діяльнісний, контрольно-оцінний. Вони, на нашу думку, повною мірою дозволяють оцінити розвиненість як кожного окремого компонента (бажання оперувати сенсорними еталонами, знання системи сенсорних еталонів, уміння використовувати їх у своїй діяльності та помічати помилки під час виконання завдань у себе та однолітків і виправляти їх), так і рівень сформованості сенсорних здібностей.

Визначені критерії розкриваються через такі показники:

- мотиваційний критерій передбачає систему внутрішніх мотивів (інтерес, цінності). Показниками цього критерію виступають система ціннісних орієнтацій, інтерес та бажання, що забезпечують прагнення дитини до використання знань про сенсорні еталони у своїй діяльності;

- знаннєвий критерій відображає дієвість та різнобічність для дитини раннього віку знань, що набуваються у процесі сенсорного сприймання. Показниками знаннєвого критерію є повнота, системність, різнобічність знань про сенсорні еталони, що виявляються у їх називанні;

- діяльнісний критерій відображає точність використання сенсорних систем і дій, що забезпечують досягнення дитиною високого результату. Показниками цього критерію є активна предметно-маніпулятивна дія з предметами за такими сенсорними еталонами як колір, форма, величина;

- контрольно-оцінний критерій виявляє вміння здійснювати дитиною дії в розвивальному середовищі, її власні наміри «я сам», контролювання власних

дій і дій однолітка. Показником виступає оволодіння вміннями аналізу, контролю і самоконтролю, здатність до виправлення помилок.

Відповідно до вищезначених критеріїв та відповідних показників, а також зважаючи на вікові особливості дітей 3-го року життя, ми виділили такі рівні розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку: елементарний, середній, вищий за середній, достатній.

Достатній рівень характеризується високим ступенем прояву (не менше 85%) виділених показників, а саме: дитина завжди активна, проявляє ініціативу під час взаємодії із предметним довкіллям, обстеження предметів, що її оточують, самостійно виконує запропоновані їй завдання, з інтересом включається у діяльність, що передбачає використання знань про сенсорні еталони, помічає свої помилки і помилки однолітків у використанні еталонів кольору, форми, величини, та здатна їх виправити без указівки вихователя.

Вищий за середній рівень характеризується ступенем прояву 60-85% виділених показників, а саме: дитина активна під час обстеження довколишніх предметів і більшість завдань виконує самостійно, решту – після уточнень з боку вихователя, дитина слухає педагога, іноді відволікається; добре орієнтується в сенсорних еталонах, іноді допускає 1-2 помилки під час виконання завдань, може самостійно їх виправити або за вказівкою педагога.

Для **середнього рівня** характерний ступінь прояву 40 – 60% визначених показників, а саме: дитина виконує завдання з обстеження предметів довкілля за вказівкою, іноді за власною ініціативою; іноді допускає помилки у називанні кольорів та їх використанні, самостійно виконує 1-2 завдання, решту – після уточнень з боку вчителя, потребує повторення завдань, допомоги педагога; власні помилки не помічає, але за вказівкою дорослого спроможна їх виправити.

Елементарний рівень характеризується мінімальним проявом визначених показників (менше 40%), а саме: дитина пасивна, обстежує предмети довкілля неохоче, тільки при індивідуальному зверненні, самостійно не виконує завдання, потребує постійної допомоги вихователя; погано

орієнтується у назвах кольорів, форм, величин, зазнає труднощів у практичному їх використанні; не може самостійно правильно об'єднувати чи розподіляти предмети за певним сенсорним еталоном; потребує постійної перевірки, допомоги та корекції з боку вихователя, своїх помилок чи помилок однолітків у виконанні завдань не помічає.

Проведення експерименту почалась із констатувального етапу дослідження, що полягав у виявленні рівнів розвитку сенсорних здібностей у дітей 3-го року життя. З цією метою нами були використані ігри діагностичного характеру з дітьми та спостереження за ними під час занять та у повсякденному житті.

Крім того ми провели аналіз перспективних та календарних планів роботи вихователів щодо з'ясування того як часто педагоги планують заняття та ігри на розвиток перцептивних дій, формування знань про сенсорні еталони у дітей, розвиток їхніх сенсорних здібностей і сенсорної культури загалом. За результатами аналізу було з'ясовано, що вихователі щодня проводять ігри та заняття з певного розділу програми, які включають ознайомлення дітей із сенсорними еталонами та вправляння їх у використанні набутих знань в практичних та ігрових ситуаціях.

Також було проведено анкетування батьків з метою з'ясування їхнього ставлення до розвитку сенсорних здібностей малюків та методів і прийомів, що використовують з цією метою у сім'ї.

Анкета містила такі запитання:

1. Чи вважаєте Ви за необхідне ознайомлювати дітей із сенсорними еталонами – колір, форма, величина, коли їм ще не виповнилося три роки? Чому?

2. Чи використовують у закладі освіти, що відвідує Ваша дитина заходи щодо розвитку сенсорних здібностей малюків?

3. Як Ви вважаєте, чи справляється заклад освіти із завданням сенсорного розвитку дітей?

4. Чи здійснюєте Ви сенсорний розвиток дитини вдома?

5. Які засоби Ви використовуєте з метою розвитку сенсорних здібностей Вашого малюка?

6. Як Ви оцінюєте, чи справляєтесь Ви із завданням сенсорного розвитку Вашої дитини?

7. Яких знань щодо сенсорного розвитку Вашої дитини Вам не вистачає?

За результатами опитування було з'ясовано, що всі батьки усвідомлюють необхідність сенсорного розвитку дітей, позитивно оцінюють роботу закладу освіти в цьому напрямі. Разом із тим не всі батьки знають, що вони можуть робити вдома з метою розвитку сенсорних здібностей у дітей. Так, батьки називали, що використовують віммельбухи з дітьми, розглядають ілюстрації у книжках, навколишні предмети і називають їх кольори, порівнюють з дітьми іграшки за кольором і за величиною, однак не надто приділяють увагу розгляданню форми предметів, оскільки не знають, якими засобами можна реалізувати це завдання.

Із метою виявлення рівнів розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку нами було проведено спостереження за малюками під час занять та в повсякденному житті. Було з'ясовано, що більшість дітей (близько 75%) добре орієнтуються у сенсорних еталонах кольору, форми і величини, розрізняють їх. Діти в переважній більшості називають основні кольори – червоний, жовтий, синій, зелений, близько 50% мальків могли називати оранжевий, рожевий, блакитний, коричневий – хроматичні, та чорний і білий – ахроматичні кольори. У практичних завданнях з оперуванням кольорів близько 80% мальків правильно добирають кольори до заданих (як основні хроматичні, так і похідні й ахроматичні). Під час розрізнення величин усі дошкільники (100%) співвідносять предмети до великого чи малого. Однак, при введенні у завдання проміжної середньої величини лише третина (30%) респондентів називають її як більша, більший, менша, менший. Виконуючи практичні завдання, 75% дітей вирішують поставлене завдання на співставлення величин безпомилково – складають пірамідку із 5-7 і більше кілець, вкладають мисочки і мотрійки одна в одну. Щодо засвоєння сенсорного еталону форми, то у дитячих

висловлюваннях ми помітили, що діти співвідносять певну форму з певним предметом довкілля, як от: круг схожий на сонечко, колесо машини, трикутник схожий на дах будиночка, квадрат – на будиночок, прямокутник схожий причіп до машини, половинка круга – на місяць. Усі діти, що знають сенсорні еталони та вміють їх використовувати у своїй діяльності охоче оперують ними в іграх, помічають помилки у виконанні завдання і самостійно виправляють їх. Ті ж малюки, що не достатньо добре орієнтуються у формах, кольорах, величинах – не завжди за власною ініціативою долучаються до ігор сенсорного спрямування, іноді, навіть, відмовляючись брати у них участь на пропозицію вихователя.

Для об'єктивного оцінювання рівнів розвитку сенсорних здібностей у дітей раннього віку нами також було проведено ігри діагностичного характеру.

«Сортуємо гудзики»

Мета: виявити здатність дитини сортувати предмети за визначеним кольором.

Хід гри: на стіл висипано 25 гудзиків круглої форми 4 кольорів. Дитина має вибрати гудзики тільки одного кольору і скласти їх у склянку. Після сортування експериментатор запитує: Якого кольору гудзики ти вибирав? (Дитина має назвати колір). Чому ти не взяв ось цей гудзик? (Тому, що його колір відрізняється від заданого).

«Уточни колір»

Мета: виявити здатність дитини співвідносити різні предмети за кольором і називати їх.

Хід гри: Дитині пропонують розглянути 9 предметних картинок (рис. 2.1), зафарбованих у червоний, жовтий і синій кольори. Далі пропонують показати якого кольору цей предмет і назвати його. Наприклад: «Якого кольору зірочка?» - «Червона». «Покажи де ще червоний колір».

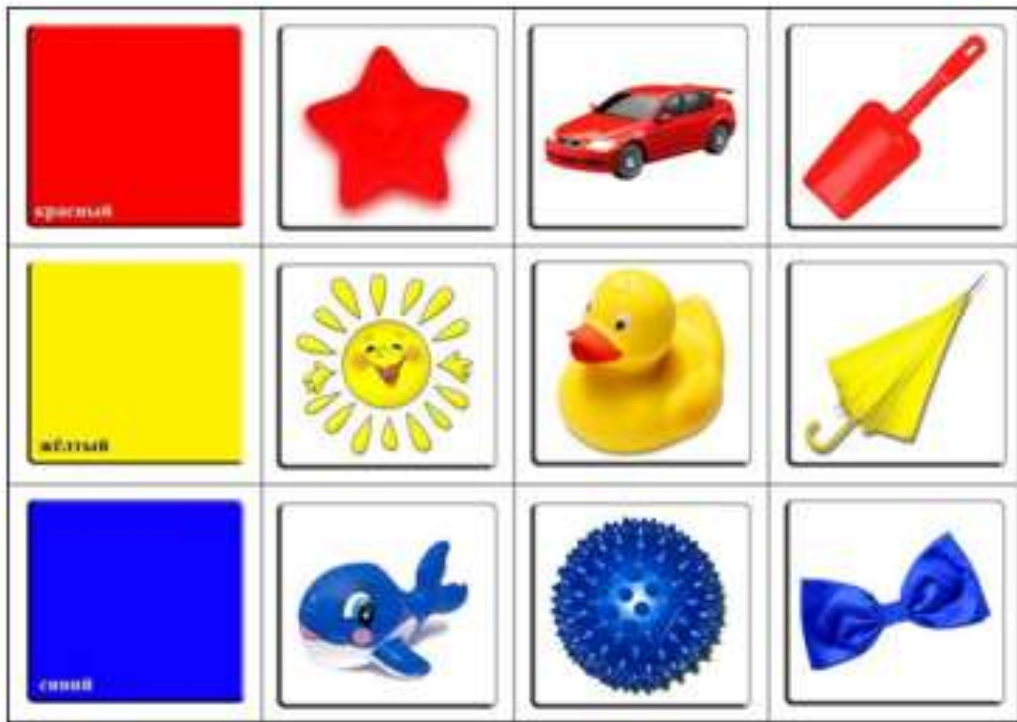


Рис. 2.1. Зразок предметних картинок до гри «Уточни колір»
«Сортер»

Мета: виявити здатність дитини вкладати предмети певної форми у відповідні отвори.

Хід гри: Дитині пропонують сортер із прорізами круглої, квадратної, трикутної форми, півкруг, ромба і дають відповідні фігури з інструкцією «Роздивись фігурки, які в тебе є. Знайти отвори, куди їх можна вкласти».

«Візерунки на білому тлі»

Мета: виявити здатність дитини зображувати геометричну фігуру за заданим зразком.

Хід гри: На столі перед дитиною стоїть таця із насипаною в нею манною крупою. Експериментатор показує дитині вирізану площинну геометричну фігуру (круг, трикутник, квадрат) і пропонує пальчиком намалювати таку саму на білому тлі.

«Мотрійка»

Мета: виявити здатність дитини добирати і вміщувати вкладки відповідно до розміру вирізу.

Хід гри: Дитині пропонують картонний планшет із отворами у вигляді великої і маленької мотрійок та їх силуетні зображення. Завдання дитини дібрати мотрійку і розмістити її у відповідний отвір.

«Знайди будиночок для мотрійки»

Мета: виявити здатність дитини розрізняти величини.

Хід гри: Експериментатор пропонує дитині розглянути велику і маленьку мотрійок, що викладені на столі. Потім говорить: «Мотрійки заблукали і не можуть знайти свого будиночка. Давай, ми їм допоможемо. Як ти вважаєш, у якому будиночку живе маленька мотрійка? Покажи цей будиночок. Перевір, чи дійсно цей будиночок цієї мотрійки».

Відповідно до запропонованої нами методики обстеження з метою виявлення рівнів розвитку сенсорних здібностей у дітей раннього віку було отримано кількісні та якісні дані, що були проаналізовані й інтерпретовані. Так, констатувальним експериментом було охоплено 20 дітей експериментальної групи та 20 дітей контрольної групи, у віці від двох років до двох років і дев'яти місяців. Усі обстежувані діти нормально розвивалися і мали змогу виконувати всі завдання. Обстеження малюків проводилося у формі гри. Їм було цікаво виконувати пропоновані завдання, проте деякі діти потребували підказок та допомоги під час виконання.

Так, найлегшими для виконання дітьми виявилися завдання методик «Сортуємо гудзики», «Візерунки на білому тлі». Більшість дітей охоче виконували пропоновані завдання, у них майже не виникало помилок, якщо і допускалася помилка, то дитина швидко її виправляла самостійно, або за вказівкою експериментатора. Найбільш складними були завдання з ігор на розрізнення величини. У них близько половини дітей робили декілька спроб виконання завдання, більше часу необхідно було на обстеження предметів, малюки неодноразово прикладали і накладали мотрійок на отвори і на будиночки перш, ніж сказати, що вони виконали завдання. Подібне спостерігалось й під час проведення методики «Сортер».

Кількісні дані, отримані під час проведення кожної з методик подано на рисунку 2.2.

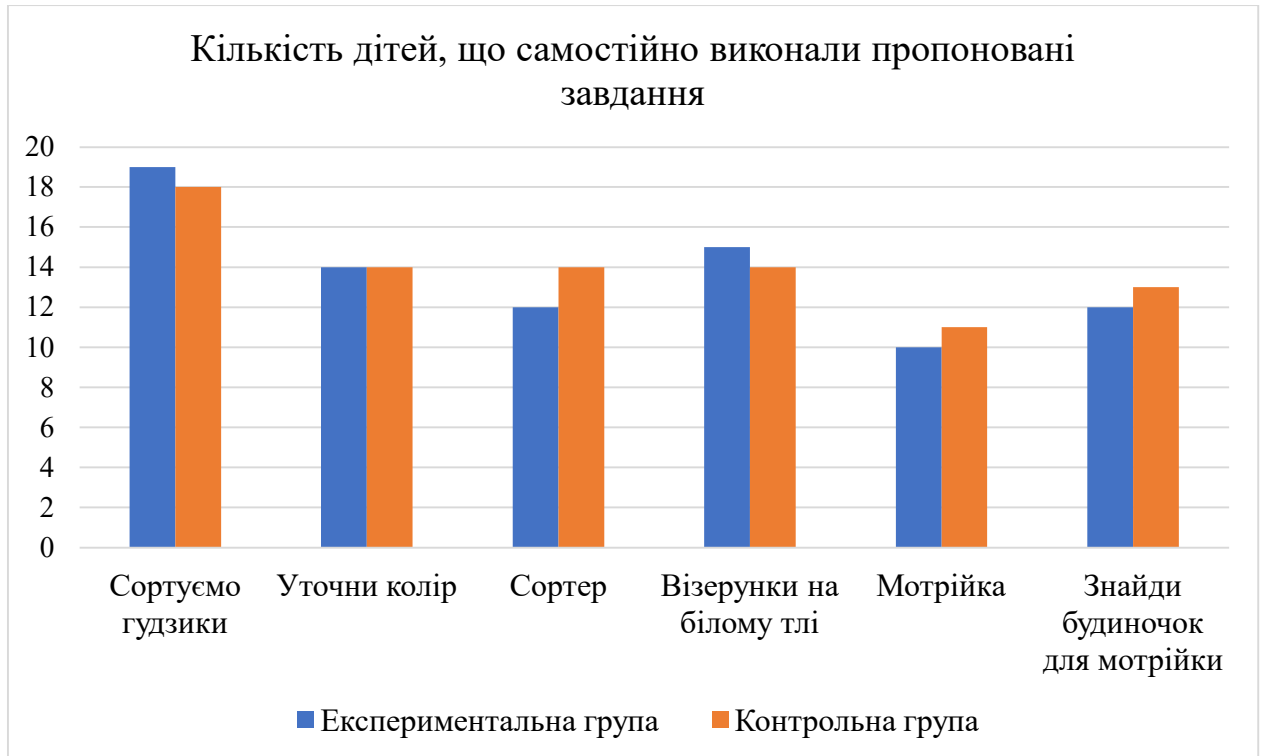


Рис. 2.2. Результати, отримані під час проведення діагностувальних ігор у експериментальній і контрольній групах.

Проаналізувавши всі результати обстеження, ми отримали дані, які демонструють рівень розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку і занесли їх до таблиці 2.1. Із неї очевидно, що на констатувальному етапі експерименту 10% дітей в ЕГ та 15% малюків у КГ виявляли активність під час самостійного виконання завдань, які передбачали знання сенсорних еталонів; спостережувані показники у зазначеної кількості дітей ми можемо кваліфікувати як достатній рівень розвитку сенсорних здібностей у дітей. Деякі діти могли виконати завдання з незначною допомогою педагога – 25% в ЕГ та 35% у КГ, що розглядається нами як рівень вищий за середній. У 55% малюків ЕГ та у 35% в КГ спостерігався середній рівень розвитку сенсорних здібностей. 10% респондентів з ЕГ та 15% із КГ показали елементарний рівень розвитку досліджуваних здібностей. Можемо констатувати, що у більшості дітей, переважає середній і вищий за середній рівні розвитку сенсорних здібностей.

**Рівні розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку
на констатувальному етапі експерименту**

Група (кількість осіб)	Рівень розвитку	Кількісний і відсотковий показник	
		Кількість дітей	%
Експериментальна група (20)	Достатній	2	10
	Вищий за середній	5	25
	Середній	11	55
	Елементарний	2	10
Контрольна група (20)	Достатній	3	15
	Вищий за середній	7	35
	Середній	7	35
	Елементарний	3	15

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що з метою покращення рівнів розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку доцільно провести низку заходів, які охоплювали б роботу з дітьми, а також із їх батьками, та урізноманітнити дидактичні посібники, що використовуються вихователями в процесі сенсорного виховання малюків.

**2.2. Розроблення системи роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей
раннього віку засобом дидактичних ігор**

Із метою розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку ми розробили систему роботи, що охоплювала напрями: робота з дітьми, робота з батьками, робота з урізноманітнення дидактичних посібників для ігор для сенсорного виховання. Реалізація означеної системи роботи забезпечувалася суголосними до її напрямів педагогічними умовами: 1) систематичне проведення з дітьми організованих ігор-занять та дидактичних ігор у повсякденному житті; 2) урізноманітнення посібників, що використовуються під час дидактичних ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей у

дітей; 3) залучення батьків у процес розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку.

Пропонована нами система роботи, зображена схематично на рисунку 2.3.

Напрями роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор



Рис. 2.3. Система роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор

Реалізація першої педагогічної умови – *систематичне проведення з дітьми організованих ігор-занять та дидактичних ігор у повсякденному житті* – передбачала проведення низки організованих ігор-занять, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей дітей раннього віку в першу половину дня, а також проведення дидактичних ігор сенсорного змісту в повсякденному житті.

Наведемо зразки окремих заходів, що проводилися нами.

Гра-заняття «Весела подорож» [8]

Програмовий зміст: продовжувати вчити дітей розрізняти і називати геометричні фігури (круг, квадрат, трикутник); вправляти в умінні порівнювати предмети, визначати їх величину (довгий – короткий, великий – малий), розуміти поняття багато і один; закріпити назви кольорів; продовжувати ознайомлювати дітей з живими і неживими об'єктами та явищами природи; збагачувати словник дітей іменниками: сонечко, хмаринка, квітка, метелики, листячко, зайчик; розвивати увагу, пам'ять, наочно-образне мислення, уміння співчувати і допомагати тим, хто потрапив у біду; виховувати любов до природи.

Хід заняття.

На дошці висить дві хмарини – одна велика, а друга маленька, а також велике та маленьке сонечко.

- Діти, подивіться, що це в нас? Якого кольору хмаринка? Вона велика чи мала? Якого кольору сонечка? А сонечка великі чи малі? Чому вони такі сумні?

- Звісно, бо в них нема промінчиків. Подаруємо їм промінчики. Сідайте за столи. На ваших картках зображенні промінчики, ми ними прикрасимо сонечка.

- Подивіться і знайдіть для великого сонечка довгі промінчики. От і повеселішало велике сонечко.

- Скільки великих сонечок? Скільки в нього промінчиків? Для маленького сонечка знайдіть короткі промінчики.

Діти знаходять маленькі промінчики. Вихователь прикрашає сонечко промінчиками.

- Наші сонечка веселі, яскраві.

Погляньте, листочки на дереві теж повеселішали.

Серед кімнати стоїть дерево, на якому багато різнокольорових листочків.

- Малята, підійдіть до дерева. Воно чарівне і хоче подарувати вам свої листочки. Вам подобаються листочки? Якого вони кольору?

Діти називають кольори.

- А вони однакові за величиною?

Дидактична гра «Знайди листочок» - вихователь називає, якого кольору листочок, необхідно зірвати кожній дитині.

- Ми дуже добре гралися з листочками і деревце хоче нам щось показати. Заплющіть очі.

Вихователь готує квіткову галявину.

- Розплющіть оченята. Ой, а куди ж діти наші поділися? Діток не стало, а з'явилися метелики.

Вихователь одягає на діток наголівники – метелики.

- Багато у нас метеликів. Вони різнокольорові.

Під слова і музику діти кружляють.

Малесенькі метелики
 На сонечку літають
 І крильцями легенькими
 Всі весело махають.
 Та от стомились любі,
 В повітрі вже літати,
 Бо час прийшов на квіточки
 Скоріше всім сідати.

Кожен метелик повинен сісти на ту квітку, у якої пелюсточки такого самого кольору, як і сам метелик.

Вихователь підходить до кожної дитини і запитує: «Якого кольору метелик?», «На квітку якого кольору сів метелик?».

- Хтось там тремтить? Так це ж зайчик. У нього змерзла лапка. Він загубив рукавичку. Допоможемо знайти її?

Дидактична гра «Добери зайчику рукавичку» - діти добирають пару рукавичці за кольором.

- Зайченя повеселішало, бо у нього зігрілись лапки. І він подарує вам рукавичку. Подивимось, що в ній? Так це ж подарунки для вас.

Підсумок гри-заняття.

У процесі проведення гри-заняття, діти охоче долучалися до пропонуванних завдань і виконували їх. Малюки, які робили помилки, намагалися самостійно їх виправити за вказівкою вихователя.

Ми також проводили дидактичні ігри у повсякденному житті. Ось деякі з них.

Гра «Сховай мишку» [9]

Дидактичне завдання: закріпити з дітьми назви 4 основних кольорів – червоний, жовтий, зелений, синій.

Демонстраційний матеріал: аркуші паперу 4 кольорів (20 на 15 см), посередині білий квадрат (8 на 8 см), на якому намальована мишка (будиночок мишки), квадрати тих же 4 кольорів - віконця (10 на 10 см), велика картонна іграшка-кішка, м'яка мишка.

Роздатковий матеріал: кольорові аркуші 10 на 8 см, білі квадрати на них розміром 5 на 5 см, кольорові квадрати, для накладання на білі квадрати.

Хід гри:

- Дивіться, малята, яка маленька у нас сьогодні гостя. Хто це. Правильно, мишка. Яка вона маленька, пухнаста, сіренька. Погладьте її. Діти по черзі гладять мишку.

- А ви знаєте, де живе мишка? У нірці. Від кого ховається мишка? Від кішки. Дивіться, чи немає де кішки, а то наша мишка боїться. Допоможемо мишкам сховатися в нірках? Зараз ми пограємо з вами у гру «Сховай мишку».

- Спочатку ми разом навчимося в неї грати. В мене є будиночки для мишок. (Вихователь розміщує три будиночки на демонстраційній дошці, поряд викладає 4 квадрати чотирьох кольорів). Бачите у віконце визирають мишки. Щоб заховати мишку, треба закрити віконце дверцятами – квадратиком того ж кольору, що і будиночок. Якщо цього не зробити, прийде кішка, побачить де віконце, відкриє його і з'їсть мишку.

Вихователь викликає по черзі 3 дітей і пропонує їм закрити три віконця, і перевіряє чи всі віконця добре закриті. Якщо хтось із дітей допустив помилку, педагог запитує чи все правильно виконане, чи не знайде кішка мишку. Якщо дитина сама не помічає помилку, то звертається до решти малюків з аналогічним запитанням. Потім вихователь дістає заховану задалегідь кішку, яка йде ловити мишей.

- Піду пошукаю, де тут живе мишка. Діти ви не бачили мишку?

Кішка йде спати не знайшовши мишку.

Дітям роздають по одному аркушу – будиночку мишки (тим, хто сидить поруч дають аркуші різних кольорів) і по 4 квадрати усіх кольорів.

- А тепер ви заховайте своїх мишок, поки кішка спить. Виберіть з квадратів, які лежать на ваших тарілочках квадрат така ж кольору, як і будиночок вашої мишки

Коли всі діти виконали завдання, кішка знову йде на полювання. Вихователь підкрадаючись із кішкою на руках, проходить біля дитячих столів і дивиться, у кого мишка погано сховалася. Педагог дає можливість дітям, виправити становище, поки кішка не наблизилася до них. Якщо робота не виправлена, кішка забирає у дитини будиночок з мишкою.

- Усі сьогодні добре грали, усі сховали мишок. Лише деякі дітки помилилися (вихователь вказує, які саме помилки були допущені). Наступного разу вони обов'язково добре заховують мишок.

Гра «Добери за кольором» [15]

Дидактичне завдання: закріпити уявлення про 4 основні кольори. Навчити виділяти колір, як ознаку предметів.

Наочний матеріал: лялька.

Роздатковий матеріал: картки-килимки (30 на 20 см), розділені на 4 клітини (10 на 10 см) різних кольорів; по дві-три геометричні фігури різного кольору (червоний, синій, жовтий, зелений) з картону.

Хід гри:

Діти сидять за столом. Чути стукіт у двері. Вихователь відкриває двері і заносить у кімнату ляльку з кошиком в руках. У кошику лежить гра.

- Погляньте, малята, до нас у гості прийшла лялька Таня і принесла цікаву гру. Здрастуй Таня, привітайтеся з Танею, дітки. Лялька Таня хоче з нами пограти. Давайте подивимося, що лежить в неї у кошику.

- Діти ми гратимемо у гру «Добери за кольором». У вас є килимки з різнокольорових клітин. Подивіться, які геометричні фігури лежать на ваших тарілочках. Розкладіть їх по клітинках килимка, так щоб їх не було видно. Якщо фігура буде іншого кольору, то вона буде видна. Колір фігури повинен збігатися з кольором килимка, а фігурка за величиною з клітинкою. Починайте розкладати, а ми з лялькою Танею подивимося, що у вас вийде.

Після того як, діти розклали геометричні фігури лялька Таня ходить з вихователем і перевіряє правильність виконання завдання. Якщо дитина помиляється, то лялька пояснює, чому і куди правильно треба покласти фігуру.

- Молодці, добре впоралися із завданням. А хто помилився, той обов'язково зробить правильно наступного разу. Тепер я піду до інших малюків, щоб з ними теж пограти. До побачення.

Гра «Кому яка форма» [8]

Дидактичне завдання: навчити дітей раннього віку групувати геометричні фігури (овали і круги) за формою, відволікаючись від кольору і величини.

Наочний матеріал: великі ведмедик і мотрійка.

Роздатковий матеріал: по 3 круги і овали різних кольорів і розмірів, по 2 невеликих підноса для кожної дитини.

Хід заняття:

- Зараз я вам розповім одну історію, про іграшки. Жили - були ведмедик і мотрійка. І були у них яскраві, красиві фігурки – овали і круги. Якось почали бешкетувати ведмедик і мотрійка і перемішали всі фігури. А так як вони зовні дуже схожі, то самі не змогли відрізнити овал від круга. Ось і принесли до нас

у групу, щоб ми, кмітливі малюки, допомогли розкласти на різні підноси ці фігурки.

Вихователь демонструє круг і овал, просить дітей згадати назви цих фігур, показати, чим вони відрізняються одна від одної, обвести контури фігур пальчиком.

- А тепер всі кружечки покладіть на один піднос для мотрійки, а всі овали на інший піднос – для ведмедика.

Педагог спостерігає, як діти виконують завдання, у разі ускладнень пропонує обвести фігуру пальцем і сказати, як вона називається.

- Ми сьогодні навчилися відрізняти круг від овала. Ведмедик усі овали віднесе до лісу, а мотрійка – забере круги додому. Принесіть підноси з кругами і віддайте їх мотрійці. Тепер поверніться до своїх столиків і принесіть підноси з овалами, віддамо їх ведмедику. Молодці, тепер ведмедик і мотрійка з вами прощаються.

Ігри, що були проведені з дітьми у повсякденному житті, частково ознайомлювали дітей із новими сенсорними еталонами. Водночас, вони в своїй переважній більшості дозволяли закріпити набуті під час ігор-занять знання малюків про сенсорні еталони та формували в них сенсорні здібності.

Загалом діти охоче включалися у всі ігри, з цікавістю розглядали дидактичні матеріали, пропонувані до ігор, навіть самі пропонували пограти в гру, якщо бачили цікаві посібники. Кількість дітей, що допускали помилки стала зменшуватися.

Для реалізації другої педагогічної умови – *урізноманітнення посібників, що використовуються під час дидактичних ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей у дітей* – ми провели роботу з вихователями, а також залучили батьків, які мали таке бажання.

Попередньо вихователям пропонували ознайомитися із кращим досвідом колег, проаналізувавши статті, вміщені в журналі «Дошкільне виховання». Наприклад, автори статті «Веселі клубочки» (журнал «Дошкільне виховання», №2, 2019) рекомендують використовувати маніпулювання з

дрібними предметами, виконання побутових дій, практичні вправи, психогімнастику, пов'язуючи їх простим ігровим сюжетом.

Рекомендації щодо виготовлення фетрових іграшок, приємних на дотик, яскравих посібників, зроблених власноруч вміщені в однойменній статті «Фетрові іграшки» у журналі «Дошкільне виховання», №7, 2019 року.

Дидактичний посібник для дітей раннього віку «Хто розбудить ведмедика» допоможе розвинути дрібну моторику – потренувати дитячі пальчики у застібанні гудзиків, а також закріпити уявлення про сенсорні еталони та свійських і диких тварин. Стаття вміщена у журналі «Дошкільне виховання» №2 за 2016 рік.

Для вихователів було створено такі рекомендації:

- Придбати або власноруч розробити дидактичний посібник, який за допомогою нього, діти зможуть розвивати сенсорні здібності, вчимо і закріплюємо кольори, фрукти, овочі, ознаки пори року, розмір більше менше. Переглянути можна в додатку.

- Придбати сенсорний куб. Він дозволяє дитині розвивати сенсорні здібності, а саме геометричні фігури, розмір, орієнтування в просторі (вгорі, внизу, справа, зліва).

- Зробити дидактичну гру із фетру. Це може бути, посади метелика на квітку, підбери за кольором, одягни ляльку, троє поросят тощо. За допомогою цієї гри дитина розвивається, навчається та розважається.

На основі аналізу статей, вивчення досвіду інших колег, вихователі дошкільного відділення Сумської початкової школи Сумської міської ради виготовили лепбуки, фетрові ігри та ігри на липучках для розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку. Спільно із батьками вихованців було придбано сенсорний куб.

Третя педагогічна умова реалізації системи роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор – *залучення батьків у процес розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку* – передбачала ознайомлення батьків із значенням сенсорного виховання дітей, надання їм

порад щодо здійснення сенсорного виховання та розвитку сенсорних здібностей малюків у сім'ї засобом дидактичної гри, а також залучення до створення дидактичних посібників для ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей дітей.

У рамках цього напрямку роботи було проведено дистанційні батьківські збори на тему «Гра як засіб сенсорного розвитку дітей раннього віку», у чат в месенджері Viber ми надсилали батькам поради для здійснення сенсорного розвитку дитини вдома.

Наведемо витяги з виступу на батьківських зборах.

«Шановні батьки! Перед нами стоїть серйозне завдання розвитку дітей раннього віку, зокрема їх сенсорне виховання. Що таке сенсорне виховання? Це можливість допомогти дитині отримати перші уявлення про різні матеріали і їх основні властивості, здійснювати відкриття нових властивостей матеріалів тощо. Набуття сенсорних здібностей дозволяє дитині експериментувати, розрізняти основні кольори спектра, геометричні форми, величину предметів. Сенсорне виховання розвиває у дітей дрібну моторику пальців, різноманітні рухи руки при виконанні різних маніпуляцій з предметами».

«Які матеріали є найдоступнішими в плані розвитку сенсорних здібностей малюків? Ігри з піском і водою — це не тільки розвага, а й природний спосіб зміцнення здоров'я. Такі ігри сприятливо впливають на психіку дітей, заспокоюють, створюють спокійний настрій. Граючи з природним матеріалом, з кубиками, діти пізнають навколишній світ, знайомляться з властивостями речовин, вчаться працьовитості і терпіння, вони розвивають дрібну моторику, координацію рухів, отримують уявлення про поняття «багато-мало», «швидко-повільно», «короткій — довгий», «високий-низький» і т. д. Малюки також починають знайомитися з геометричними фігурами і формами, з кольорами веселки.

«Розвиток ігор з природним і будівельним матеріалами не може бути здійснено однаковими, раз і назавжди встановленими прийомами і способами, одноманітними дидактичними іграми, які не продумано, розвиваючим

середовищем, без урахування індивідуального розвитку кожної дитини. Розвиваючі заняття також не можуть проводитися без ігрової мотивації, без оновлення ігрового матеріалу, без новизни і несподіванки».

У месенджер батькам було надіслано такі поради, щодо того, в які ігри можна пограти з дітьми вдома без особливих витрат. Ось деякі з них:

– Коли дитина йде мити руки, запитайте у неї, які вони зараз, і які стануть після того як вона їх помие. Спонукайте малюка використовувати у мовленні слова «сухі», «мокрі».

– Гра «Саморобні пазли». Розріжте на три, потім на більше частинок картинку чи листівку. Спочатку зберіть з дитиною разом, а потім запропонуйте скласти їй самій.

– Гра «Пустотливі мишенята». Візьміть будь яку картинку, світлинку, журнал, книгу (зображення повинне бути зрозумілим дитині), виріжте з неї квадрати, круги, трикутники. Розкажіть дитині коротеньку казочку про пустотливих мишенят, які прогризли в картинці дірки, через що ви не можете її зібрати. Запропонуйте дитині закрити дірки фігурами, які з неї вигризли миші.

– «Гарне намисто». Виріжте з цупкого паперу намистини круглої та квадратної форми. Намистини можуть бути одного кольору або різного. Посередині намистин виріжте невеликі отвори, щоб туди вільно проходив шнурок. Запропонуйте дитині зібрати намисто для мами (для ляльки). 1 варіант. Усі намистини одного кольору, нанизуються по черзі: круг, квадрат. 2 варіант. Усі намистини різного кольору: чергування кольорів дитина вибирає сама. У процесі діяльності запитуйте, якої форми намистина, якого кольору.

– Гра «Помалюємо». Наклейте на чистий аркуш паперу зображення предметів, тварин і попросіть дитину з'єднати їх лініями. Інше завдання: прикріпіть аркуш до столу і покладіть на нього кубик, а потім попросіть малюка штовхати цей кубик олівцем. Олівець залишає свій слід - покажіть його маляті.

– Гра «Заплющ очі». На прогулянці, після шумних ігор, присядьте з малюком на лавку і спробуйте пограти в таку гру. Оберіть три будь-які предмети, наприклад, пір'їнку маленький камінець та листок. Нехай малюк обере один із цих об'єктів і водить ним угору і вниз по вашій руці доти, доки ви з заплющеними очима не визначите за відчуттями, що це за предмет. Тепер черга дитини заплющити очі. Візьміть один із предметів та водить ним по руці поки маля не відгадає, що це.

– Дорогою до дошкільного закладу зверніть увагу дитини на колір неба, форму хмаринок; роздивіться листя восени, як іскриться на сонці сніг узимку тощо.

– «Незвичайне намисто». Ця гра допоможе дитині краще запам'ятати кольори, форми; спонукає до проявів творчості. Разом з дитиною приготуйте спочатку тісто: змішайте одну склянку кухонної солі дрібного помелу, одну склянку борошна, 0,5 склянки холодної води, і залиште на три години в холодильнику. Разом з дитиною зліпіть кульки діаметром 3-4 см та за допомогою трубочки від коктейлів зробіть отвори. Залиште для висихання. Разом з дитиною за бажанням розфарбуйте кульки у різні кольори та вигадайте історію «Хто вдягне наше намисто?».

– «Чарівна торбинка». Зробіть із цупкої тканини невеличку торбинку. Варіант 1. Дитина складає в торбинку предмети, різні на дотик (іграшки, м'ячик, клубок ниток, кубики, ложка тощо – залежно від можливостей дитини). Потім навпомацки дитина бере якийсь предмет у торбинці, описує, не дивлячись, його властивості і називає цей предмет. Варіант 2. Дитина отримує торбинку з набором предметів і на дотик угадує, що туди поклали. Варіант 3. Дитині дають якийсь предмет (наприклад гудзик). Потім дитина отримує наповнену речами торбинку і навпомацки знаходить у ній такий самий предмет, виймає, перевіряє.

– Гра «Веселка». Усім гравцям роздають кольорові кружечки і пропонують знайти в оселі предмети такого самого кольору. Дитина може прикладати свій кружечок до речей, щоб ідентифікувати кольори.

Реалізація розробленої системи роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор відповідно до визначених напрямів та педагогічних умов дозволила певною мірою підвищити рівень розвитку досліджуваної якості в малюків.

Через початок війни ми не змогли повністю зреалізувати всю заплановану нами роботу, але станом на середину лютого 2022 року ми спостерігали збільшення інтересу дітей до якостей предметів та їх сенсорних еталонів, вміння не лише називати їх, але й використовувати у своїх іграх та в побуті, появу здатності до виправлення допущених помилок у використанні сенсорних ознак.

Варто зазначити, що найбільш ефективними, з огляду на педагогічно-практичну цінність та цікавими для дітей формами роботи виявилися дидактичні ігри-заняття та дидактичні ігри в повсякденному житті. Також вже після завершення формувального етапу експерименту батьки дітей відзначали, що ігри, які вони проводять із дітьми вдома позитивно позначилися на розвитку їхніх сенсорних здібностей.

Таким чином, можна зробити висновок, що завдання дослідження вирішені, гіпотеза дослідження підтверджена, і система роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор є дієвою, якщо її реалізація відбувається за дотримання таких педагогічних умов: 1) систематичне проведення з дітьми організованих ігор-занять та дидактичних ігор у повсякденному житті; 2) урізноманітнення посібників, що використовуються під час дидактичних ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей у дітей; 3) залучення батьків у процес розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку.

Висновки до розділу 2

Експериментальне дослідження розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор дає підстави для таких висновків:

1) Критеріями, що дозволяють оцінити рівні розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку є: мотиваційний, який передбачає систему внутрішніх мотивів (інтерес, цінності), знаннєвий, що відображає дієвість та різнобічність для дитини раннього віку знань, що набуваються у процесі сенсорного сприймання, діяльнісний, який відображає точність використання сенсорних систем і дій, що забезпечують досягнення дитиною високого результату, та контрольо-оцінний, який виявляє вміння здійснювати дитиною дії в розвивальному середовищі, її власні наміри «я сам», контролювання власних дій і дій однолітка.

2) Рівнями розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку є елементарний, середній, вищий за середній, достатній. Обстеження актуального рівня розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку здійснювалося за допомогою таких методів: аналіз педагогічної документації (календарні та перспективні плани роботи), анкетування батьків вихованців, спостереження за малюками під час занять та в повсякденному житті.

3) Аналіз результатів, отриманих на констатувальному етапі експерименту засвідчив, що 10% дітей в ЕГ та 15% малюків у КГ виявляли достатній рівень розвитку сенсорних здібностей, 25% в ЕГ та 35% у КГ – рівень вищий за середній, 55% малюків ЕГ та у 35% в КГ – середній рівень та 10% респондентів з ЕГ та 15% із КГ – елементарний рівень. Було констатовано, що у більшості дітей, переважає середній і вищий за середній рівні розвитку сенсорних здібностей.

4) Із метою розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку ми розробили систему роботи, що охоплювала напрями: робота з дітьми, робота з батьками, робота з урізноманітнення дидактичних посібників для ігор для сенсорного виховання. Реалізація означеної системи роботи забезпечувалася суголосними до її напрямів педагогічними умовами: систематичне проведення

з дітьми організованих ігор-занять та дидактичних ігор у повсякденному житті; урізноманітнення посібників, що використовуються під час дидактичних ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей у дітей; залучення батьків у процес розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку.

5) Реалізація першої педагогічної умови – систематичне проведення з дітьми організованих ігор-занять та дидактичних ігор у повсякденному житті – передбачала проведення низки організованих ігор-занять, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей дітей раннього віку в першу половину дня, а також проведення дидактичних ігор сенсорного змісту в повсякденному житті. Для реалізації другої педагогічної умови – урізноманітнення посібників, що використовуються під час дидактичних ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей у дітей – ми провели роботу з вихователями (ознайомлення з кращим досвідом колег, виготовлення та придбання посібників – ігор, іграшок, лепбуків), а також залучили батьків, які мали таке бажання. Третя педагогічна умова – залучення батьків у процес розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку – передбачала ознайомлення батьків із значенням сенсорного виховання дітей, надання їм порад щодо здійснення сенсорного виховання та розвитку сенсорних здібностей малюків у сім'ї засобом дидактичної гри, а також залучення до створення дидактичних посібників для ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей дітей.

6) Реалізована система роботи певною мірою засвідчила свою ефективність.

Загальні висновки

У дослідженні здійснено аналіз та узагальнення теоретичних основ та експериментального вивчення розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобами дидактичних ігор. Розкрито значення сенсорного виховання для всебічного розвитку дітей раннього віку та описано систему роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобами дидактичних ігор:

1. Аналіз низки праць у галузі дошкільної педагогіки та раннього розвитку дітей дав можливість окреслити провідні погляди педагогів-класиків щодо проблеми сенсорного розвитку дітей. Більшість педагогів минулого (М. Монтесорі, Й. Песталоцці, Ж. Декролі, Р. Штейнер, Ф. Фребель, С. Русова та ін.) досліджували можливості розвитку сенсорних здібностей дітей за допомогою різноманітного дидактичного матеріалу, який виготовлявся переважно з природнього.

2. Як зарубіжні, так і вітчизняні вчені уважали, що змістом сенсорного виховання та сенсорного розвитку дітей є їх ознайомлення із сенсорними еталонами, формування перцептивних дій та розвиток уміння застосовувати набуті знання у практичній діяльності. Важливим засобом сенсорного розвитку загалом, і розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку є дидактичні ігри з різноманітними матеріалами.

3. Досліджено рівні розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку. сформованості уявлень про сенсорні еталони в дітей середнього дошкільного віку та проаналізовано отримані дані. Встановлено, що 10% дітей в ЕГ та 15% малюків у КГ виявляли достатній рівень розвитку сенсорних здібностей, 25% в ЕГ та 35% у КГ – рівень вищий за середній, 55% малюків ЕГ та у 35% в КГ – середній рівень та 10% респондентів з ЕГ та 15% із КГ – елементарний рівень. Отже, ми констатували, що діти з експериментальної та контрольної групи мали середній та вищий за середній рівні розвитку сенсорних здібностей та потребували їх покращення.

4. Розроблено та апробовано на формувальному етапі дослідження систему роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом

дидактичних ігор. Вона охоплювала такі напрями: робота з дітьми, робота з батьками, робота з урізноманітнення дидактичних посібників для ігор для сенсорного виховання. Її реалізація забезпечувалася суголосними до її напрямів педагогічними умовами: систематичне проведення з дітьми організованих ігор-занять та дидактичних ігор у повсякденному житті; урізноманітнення посібників, що використовуються під час дидактичних ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей у дітей; залучення батьків у процес розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку. Під час формувального навчання діти виявляли зацікавленість, інтерес до ігор, які сприяють розвитку сенсорних здібностей, така робота сприяла суттєвому покращенню рівня розвитку досліджуваного явища.

Проведене дослідження не є завершеним та не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на більш докладне вивчення розробленої системи роботи з розвитку сенсорних здібностей дітей раннього віку засобом дидактичних ігор, а також на пошуки ефективних шляхів сенсорного розвитку дітей загалом.

Список використаних джерел

1. Азарова Л. Г., Франчук Н. П. Організація ігрової діяльності дошкільників як соціально-педагогічна проблема. Київ: Наукові роботи, 2016. С. 9–15.
2. Акіншева І. П. Використання методики М. Монтесорі у діяльності гувернера. Луганськ: Сер. «Педагогіка, соціальна робота», 2011. Вип. 21. С. 9–10.
3. Актуалізація педагогічних ідей Фрідріха Фребеля в сучасному просторі освіти: [мат. Міжнародного науково-практичного семінару]. / за ред. О. Е. Анісімова. Херсон: Айлант, 2016. С. 7–9.
4. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Vazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 04.01.2022).
5. Барбашова І. А. Сучасні підходи до сенсорного виховання молодших школярів: зб. наук. пр. Бердян. держ. пед. ун-ту: Педагогічні науки. Бердянськ, 2008. № 1. С. 29–36.
6. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство. К., 1994. 164 с.
7. Бондар В.І., Ільченко А.М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтесорі: навчальн. посібн. Полтава, 2009. 252 с.
8. Використання дидактичної гри в сенсорному розвитку дітей раннього віку. 21 червня 2021. URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-didacticnoi-gri-v-sensornomu-rozvitku-ditej-rannogo-viku-485117.html> (дата звернення: 14.12.2021).
9. Внук О. Д. Сенсорний розвиток дітей раннього віку. Дошкільний навчальний заклад. 2011. № 8. С. 29-32.

10. Доман Г. Гармоничное развитие ребенка. URL: <https://www.livelib.ru/book/1000956679-garmonichnoe-razvitie-rebenka-glen-doman> (дата звернення: 20.07.2022).
11. Грама Н.Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: Монографія. ДЗ «Південноукраїнський Національний педагогічний Університет ім. А. Д. Ушинського. Одеса, 2018. 239 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2024/1/Sensory%20Development.pdf> (дата звернення: 14.07.2022).
12. «Дари Фребеля»: кроки від гри до знань. 21 квітня 2021. URL: <https://naurok.com.ua/post/dari-frebelya-kroki-vid-gri-do-znan> (дата звернення: 10.08.2022).
13. Дари Фрідріха Фребеля для дошкільнят. URL: http://darfrebelya.blogspot.com/2017/03/blog-post_76.html (дата звернення: 10.08.2022).
14. Денисенко Т. А. Сенсорно-пізнавальний розвиток дітей раннього віку, як передумова формування обдарованої особистості. Київ: Освіта та розвиток обдарованої особистості, 2013. № 11. С. 47–52.
15. Дидактичні ігри для дошкільнят. 21 червня 2021. URL: https://www.pedrada.com.ua/article/1552-didaktichn-gri-logko-matematichnogo-spryamuvannya-v-dnz#anc_1 (дата звернення: 22.08.2022).
16. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
17. Дичківська І. М., Поніманська Т. І., М. Монтессорі: теорія і технологія. Київ: Видавничий дім «Слово», 2006. 304 с.
18. Дишлюк Т. Б. Світ Монтессорі. Київ.: Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2015. С. 7–8.
19. Для кого корисні заняття в сенсорній кімнаті. 21.02. 2022. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2074-dlya-kogo-korisn-zanyattyu-u-sensorny-kmnat>

20. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб.. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
21. Закон України «Про дошкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 49, ст.259). Документ 2628-III, чинний, поточна редакція – Редакція від 02.04.2022, підстава – 2153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>
22. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380).Документ 2145-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 06.04.2022, підстава – 1986-IX. URL: <http://63.sadok.zt.ua/zakonu-ukrayiny-pro-osvitu-st-30/>
23. Ігри - заняття з малюками./А.Н.Фролова, Київ : Рад.школа, 2007. 368 с.
24. Кошель В.М. Сенсорне виховання дітей раннього віку: навч.-метод. посіб. для вихователів дітей дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта» та батьків. Чернігів: ФОП Баликіна О.В., 2019. URL: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3847/1/%D0%A1%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9%20%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D1%83.pdf> (дата звернення: 14.07.2022).
25. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність дітей: теоретичні основи й методика педагогічного керівництва. Її величність гра: теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: зб. статей / за ред. Г. С. Тарасенко. Вінниця: ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2009. 320 с.
26. Кудикіна Н. В. Психологія та педагогіка гри. Відкритий урок: Розробки. Технології. Досвід, 2006. № 5–6. С. 27–50.

27. Малікова Ю. В. Сенсорне виховання в сучасній теорії і практиці дошкільної освіти. Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. № 3–4. С. 154–159.
28. Малікова Ю. В. Сенсорне виховання у спадщині видатних педагогів минулого. Науковий вісник Південно-українського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: зб. наукових праць. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. № 3–4. С. 151–153.
29. Машкіна Л. А. Історіографія педагогічної системи Фрідріха Фребеля. Київ: Педагогічний дискурс. Вип. 15, 2013. С. 460.
30. Монтессорі М. Самовиховання та самонавчання у початковій школі. Київ, 1995. 108 с.
31. Морозова О. Дошкільний вік: сенсорне виховання і виховання//Дошкільне виховання.- 1993. - №5.- С. 87
32. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: «Академ- видав», 2006. 456 с.
33. Сазонова А.В. Загальнотеоретичні основи природничо-математичної освіти дітей дошкільного віку. Навчальний посібник для студентів спеціальності «Дошкільна освіта». Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 248 с.
34. Сенсорний розвиток дошкільнят. Ранній вік / М. Л. Кривоніс, О. Л. Дроботій. Харків : Вид-во «Ранок», 2015. 192 с.
35. Сех Н. Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва. Молодь і ринок. 2018. № 9. С. 150–154.
36. Федорович А. В. Особливості ознайомлення дітей з кольором у системі сенсорного виховання Марії Монтессорі. Молодь і ринок, 2016. № 9. С. 53–57.
37. Montessori M. Das kreative Kind. Freiburg; Basel; Wien, 1992. 200 p.
38. Montessori M. What You Should Know About Your Child. Oxford, England: Clio press, Cop. 1989. Vol.4.99 p.

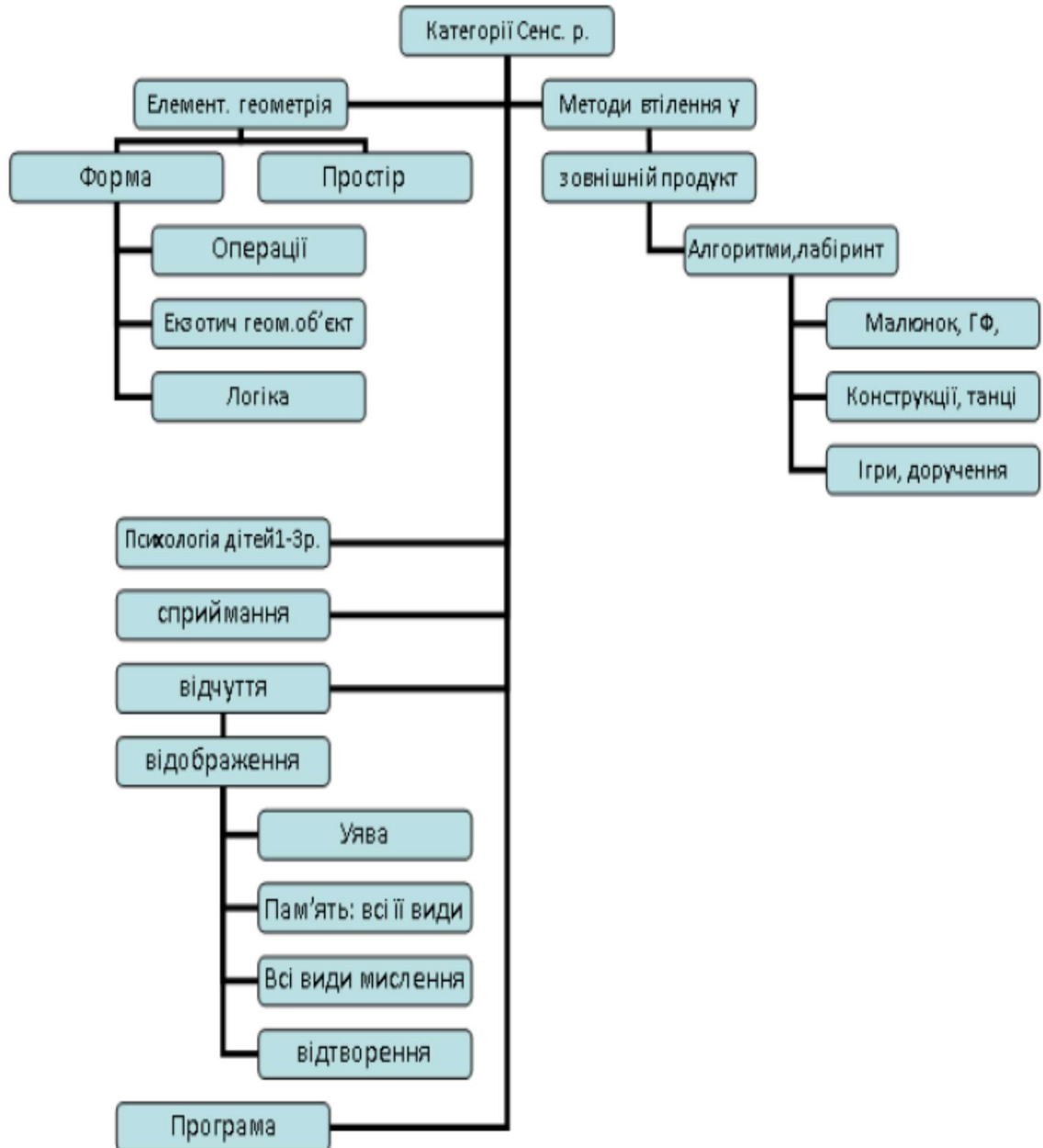
Додатки

Додаток А Дари Фребеля [16]



Додаток Б

Модель сенсорного розвитку дітей раннього віку [9, с. 176]



Додаток В

Конспекти ігор-занять з сенсорного виховання

Тема: “Наші іграшки чудові”

Програмовий зміст: Продовжувати вчити дітей узагальнювати поняття “іграшки” через дидактичну гру. Вправляти у диференціації кольорів, добирати фігури певного кольору з (двох, трьох, чотирьох) кольорів – кубик, кульку, площину, геометричну фігуру тощо. Закріпити вміння розрізняти за розміром, а також групувати предмети. Розвивати мову, увагу, мислення, дрібну моторику рук, швидку орієнтацію в просторі, вміння діяти за правилами гри. Виховувати дружні стосунки між однолітками під час гри.

Словник: Узагальнююче слово “іграшки”, назви геометричних фігур, кольорів, активізувати в мові використання прийменників “в”, “на”, “під”.

Обладнання: Іграшковий Зайчик д/г “Картинки з половинок”, “М’який конструктор”.

Попередня робота: Система ігр – занять з сенсорного розвитку

Хід заняття:

Вихователь.

Хто це в гості завітав?

Сірий зайчик прискакав!

Зайчик попросив ласкаво:

Друзі, так мені цікаво,

Покажіть мені свій дім,

Що, скажіть, тут є у нім?

Розкажемо? Адже у нас багато різних, цікавих речей.

Що в нас є? (машинки, кубики, пірамідки, ляльки)

Машинки та звірята,

І м’ячиків багато,

Конструктор, кубики, ляльки –

Це все дитячі... (іграшки)

Зараз ви часу не гайте,

Швидко діти, відгадайте,

З якою грає дівтора?

- Її котити, прив'язавши мотузку, перевозити різні вантажі. Що це? Де вона стоїть? (машина, під столом)

- Цю іграшку можна підкидати, прокочувати. Він скаче, скаче, скаче... Що це? Де він лежить? (м'яч, біля стільця)

- У цієї іграшки різнокольорові кільця, вони різні за розміром, їх можна скласти і вони повинні бути у певному порядку. Що це? Де воно стоїть? (пірамідка, на столі)

- Її можна одягти, готувати, вкладати спати. Що це? Де вона? (лялька, в ліжку)

Ну що, Зайчику, ти побачив, скільки у нас іграшок?

Зайчик. Дійсно, у нас дуже багато іграшок. А чи так добре ви їх знаєте?

Назвіть іграшки: -у яких є колеса;

-у яких є оченята;

-з яких можна щось побудувати.

Фізкультхвилинка: І хлоп'ята, і дівчата –

Всі стрибають мов зайчата!

А тепер походим трохи,

Як медведик клишоногий!

Застрибаємо, як м'ячик,

І як лиска хитра пройдем!

Крильцями ми помахам,

І як пташки політаєм!

Вихов. Коли зайчик біг до нас у садок, в нього розсипалися частини картинок.

Допоможемо їх скласти? (д/г “Картинки з половинок“)

Діти підходять до столів, на яких лежать картинки із зображенням іграшок (половинка) і додають невивставаючу половинку. (для дітей з більш високим

рівнем розвитку – на картках зображені різні зображення іграшок і різні за розміром)

Зайчик дякує дітей за допомогу.

Вихов. Зайчику у нас є дуже цікава гра. Хочеш, ми навчимо тебе в неї грати?

(д/г “М`який конструктор”)

Вихователь пояснює, як грати а гру, робить показ зразка на фланелеграфі. Діти вибирають собі картки.

Питання до дітей:

- Що зображено на картці?
- Який поралон на дотик?
- Якого кольору?
- Якої форми?

Молодці малята! Зайчик, а ти зрозумів. Як грати в цю гру? Давайте нагадаємо, як правильно грати в неї. (якщо дітям складно чітко відповісти, вихователь сам дає пояснення)

Зайчику, тобі подобається грати з дітьми?

У садочку, у маляток,

Гарних іграшок багато:

І великих, і маленьких,

І пухнастих, і м'якеньких

З ними граються малята,

Ніколи їм нудьгувати!

Вихователь підводить підсумок заняттю.

-З чим ми познайомили Зайчика? Як допомогли йому? Чому навчили?

Приходь, Зайчику, до нас ще приводь своїх друзів!

«На гостини до Сороки-ворони»

Програмовий зміст: продовжувати фіксувати увагу дітей на формі предметів, навчати їх простим прийомам встановлення схожості і відмінності однорідних

предметів, зіставляти форму предметів зі зразком; вчити розрізняти і називати кольори (зелений, жовтий, синій, червоний); вчити розрізняти і порівнювати предмети по величині (довгий – короткий, великий – маленький, високий – низький). Розвивати увагу, пам'ять, дрібні м'язи пальців рук. Виховувати спостережливість, бажання виконувати завдання.

Хід заняття.

Діти заходять в групу, вихователь звертає увагу на гостей, вітаються з ними.

- А хто це до нас прилетів (звертає увагу на Сороку)?

- Сорока-ворона.

- Вірно, це Сорока до нас на гостини прилетіла (бере її в руки). Вона запрошує нас в гості. Живе вона далеко в лісі. Хто хоче вирушити з нами в дорогу? Тоді потрібно поспішати, сорока полетить, а ми підемо, може кого зустрінемо. Ось дві доріжки. По якій підемо? По довгій чи короткій? (визначають і йдуть по довгій доріжці). Зустрічають Колобка і знаходять атрибути (дидактичні матеріали для гри: кружечки, квадрати різного кольору обручі).

Гра «Знайди будиночок» - діти підбирають ключі до будиночків (кружечки і квадрати). Далі вихователь пропонує повернутися і піти по іншій доріжці (вона приведе дітей на галявину, де знаходяться дві ялинки - висока і низька; два ведмеді – великий і маленький; три кошика з цеглинками, кубиками, мотрійками).

- Ця доріжка привела нас в ліс.

- Які ялинки тут ростуть на галявині?

- Які ведмеді граються?

- Скільки їх?

- Якого кольору?

Далі вихователь звертає увагу на кошики, що стоять під ялинкою, звертають увагу, що в кошиках багато цеглинок, кубиків і мотрійок. Вихователь пропонує дітям взяти по одній цеглинці, по одному кубіку, по одній мотрійці. Визначають колір предметів. Що можна збудувати з цеглинки і кубика

(стілчик). Будують стільчики для мотрійок, обігрують їх, визначають колір стільчиків, кількість, величину.

- Ми можемо сісти на ці стільчики? Чому ні?

Вихователь звертає увагу дітей на те, що зараз на вулиці зима, холодно і ведмеді взимку сплять в барлозі, але зима обійшла цю галявину і потрібно допомогти зимі. Адже ведмедям час спати.

Гра «Сніжинки» - діти одягають шапочки і стають сніжинками, кружляють на галявині (вихователь розсипає сніжок).

- Ось і на цю галявину прийшла зима, нехай ведмеді засинають в барлозі до весни, а нам час йти далі, адже Сорока чекає нас.

Підходять до будинку сороки (Сорока сидить на дереві). Сорока нас вже зачекалась, каші наварила, проходите, сідайте. Вихователь розповідає потішку «Сорока-ворона» - і роздає тарілочки різного кольору.

Гра «Підбери ложку» - діти підбирають ложку за кольором, «куштують кашу», дякують Сороку за кашу.

- Молодці, діти, виконали всі завдання Сороки і за це вона пригощає вас цукерками.
- Скільки цукерок в коробці?
- А нас скільки? – багато.
- Беріть по одній цукерці, а рештою пригостіть гостей.

Діти дякують Сороку, прощаються.

«Ведмедикові подарунки»

Програмовий зміст: вчити дітей розрізняти геометричні фігури; сприймати предмет, що складається з частин; розрізняти і називати кольори (червоний, жовтий, синій, зелений); закріпити поняття «один», «багато»; розвивати увагу, виховувати вміння співчувати, бажання допомагати.

Хід заняття.

Ігрова ситуація – Ведмедику подарували багато подарунків на День народження і він хоче показати їх дітям.

Відчиняють першу коробку – там геометричні фігури (Ведмедик дивується, не знає, що це таке).

-Діти, а ви знаєте що це?

Діти відповідають і називають фігури.

-Але ці фігури не прості, а чарівні, вони можуть перетворюватися в різні картинки.

Гра «Різнокольорові картинки» - діти підходять до столиків різного кольору. Синій колір – діти називають предмети синього кольору (річка, небо) і складають з геометричних фігур кораблик. Зелений колір – галявина. Діти з геометричних фігур викладають будинки для зайчика і мишки. Жовтий колір – сонечко. Діти з маленьких кружечків викладають очі, з великих – щічки, з трикутника – рот. Червоний колір – квітка. Діти з геометричних фігур викладають метелика, що сів на квітку.

- Гарний метелик, а ви хочете стати метеликами і знайти найкрасивішу квітку? (грає музика, діти «літають», а вихователь розкладає квіти, по закінченні музики «метелики» сідають на квіти і називають колір своєї квітки).

Потім відчиняють другу коробку Ведмедика – там мотрійки. Діти беруть по одній мотрійці і ставлять їх у будинок.

- Скільки мотрійок? Скільки будинків?

Ведмедик:

- Ой, як цікаво і які гарні подарунки подарували мені друзі. А давайте відкриємо ще одну коробку.

Вихователь відкриває коробку: а в ній тарілки і ложки різного кольору.

- Ведмедику, ти вмієш варити кашу?

- Ні, не вмію.

- А ми тебе навчимо.

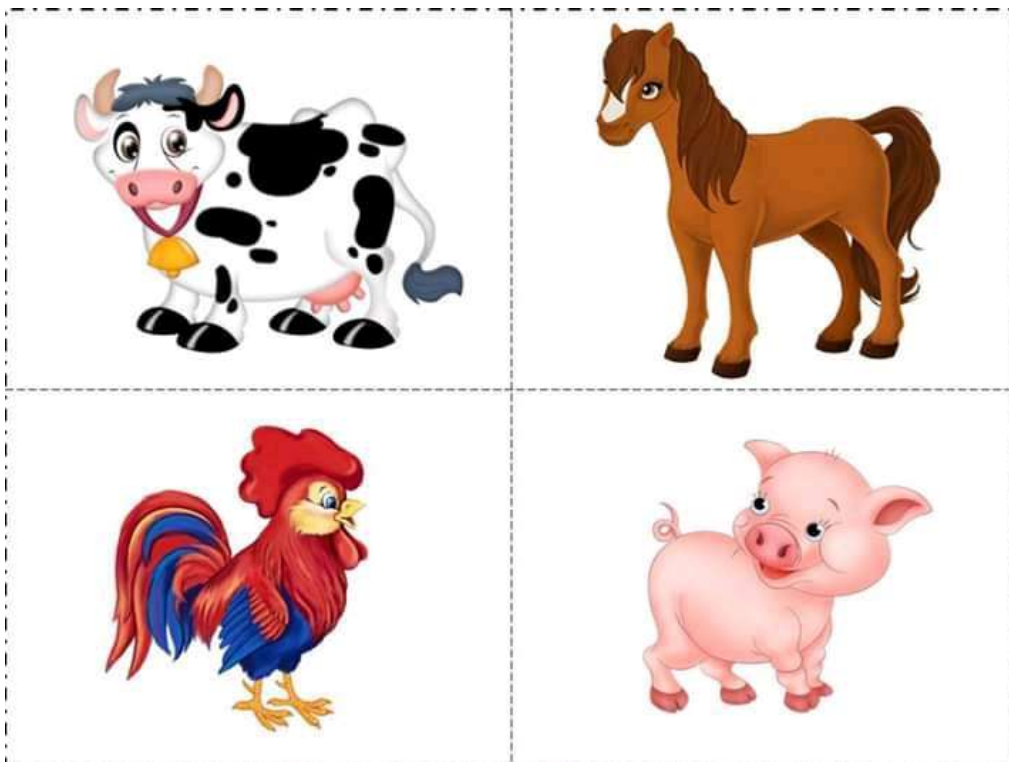
Обігрується потішка «Сорока-ворона». Вихователь роздає тарілки, а в кінці каже:

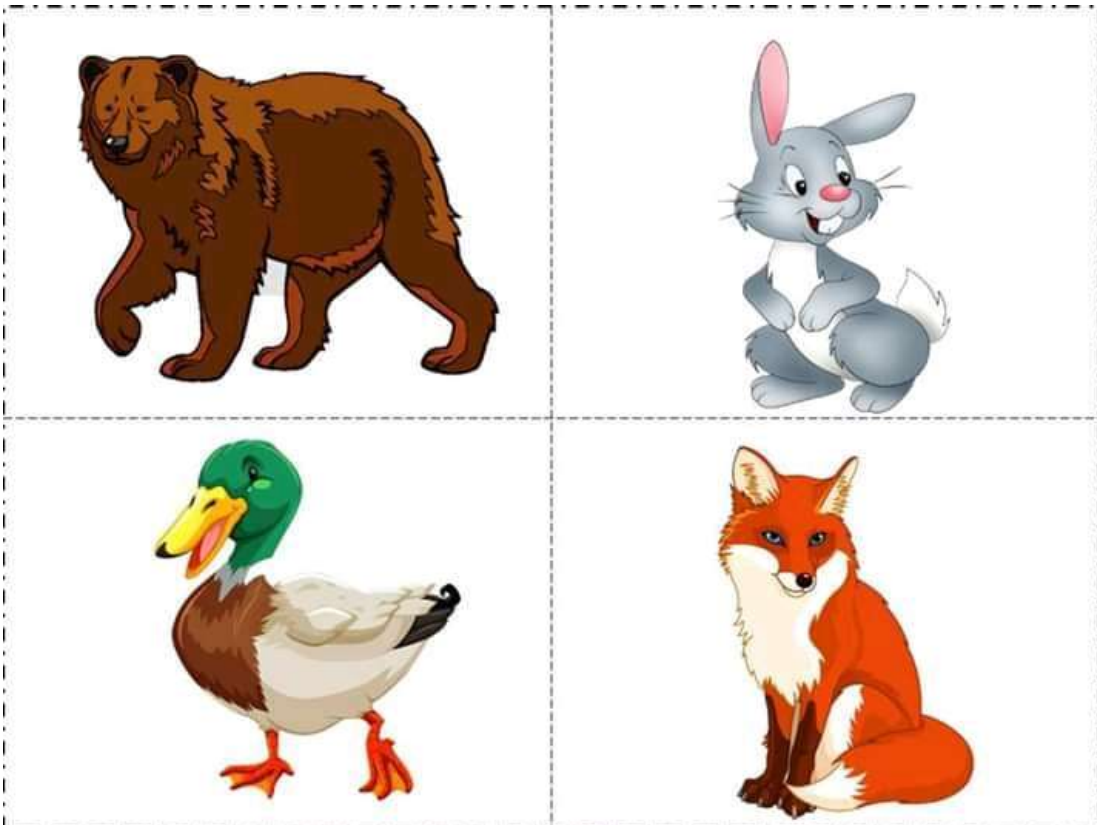
- Ложку не дала, ви самі її знайдіть і підберіть.
Ведмедик дякує дітей за те, що вони його багато так всього навчили і пригощає їх цукерками.
- Скільки у ведмедика цукерків (багато), візьміть по одній.
Дякують Ведмедика і прощаються.

Додаток Д

Матеріали для провденення дидактичних ігор у повсякденному житті

Дидактична гра «Хто сховався»





Дидактична гра «Хто швидше складе»



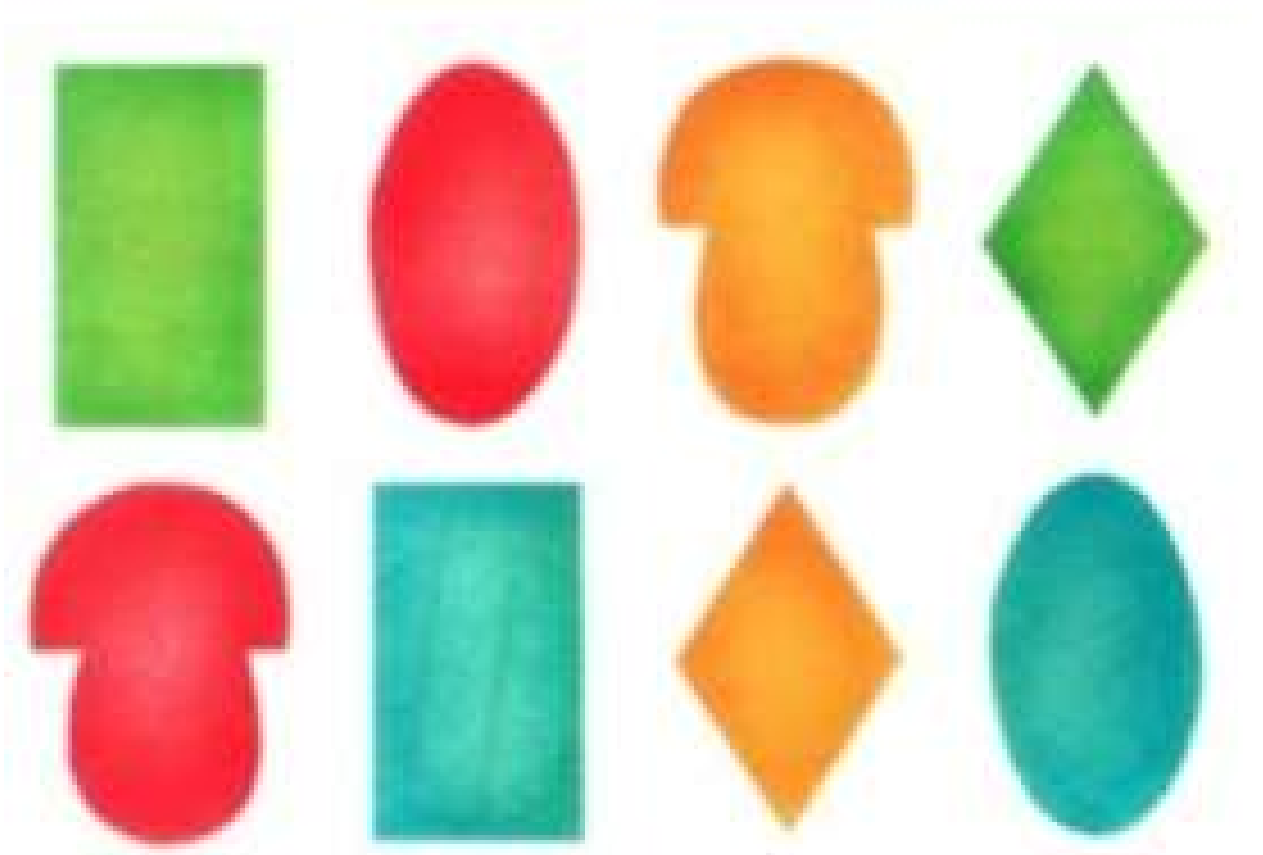
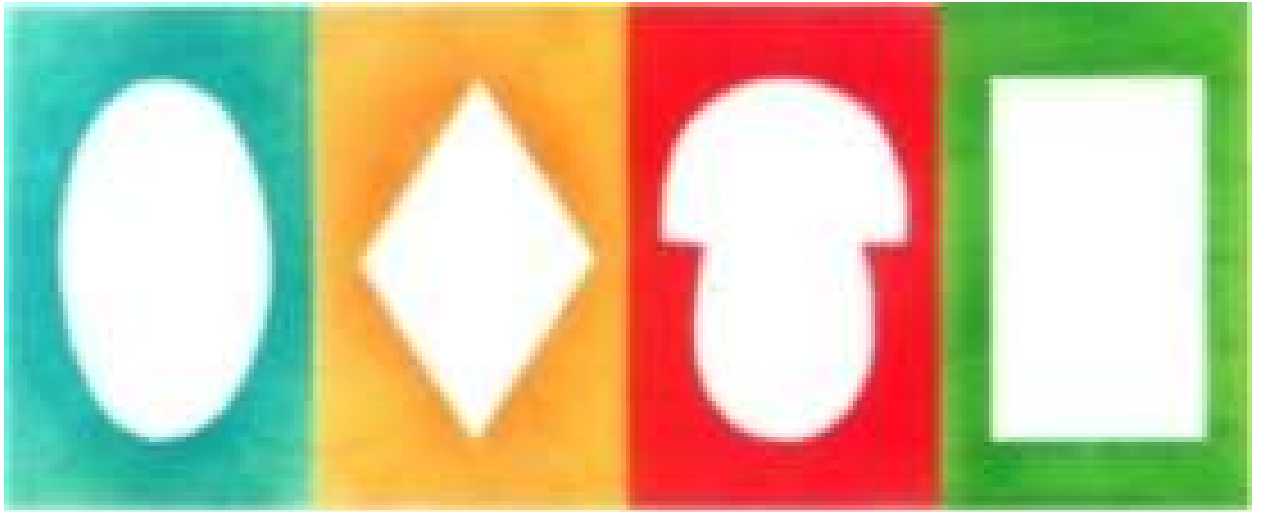
Дидактична гра «Хто що їсть» / «Нагодуй тваринку»



Дидактична гра з
фетру:
«Хто що їсть?»
або «Нагодуй
тваринку».



Дидактична гра «Добери латку»



Додаток Ж

Приклади матеріалів, якими було збагачено середовище групи дітей раннього віку щодо розвитку сенсорних здібностей



